

(413) 600

ЛУТАЈУЋЕ ДУШЕ

ПРИПОВЕТКА ЗА ПОУКУ

НАМЕЊЕНО ЗА ДРУГАРСТВУ

ОД

ВЕЛИСЛАВА ЈАЊИЋА

ЕКОНОМА

Добрићева Р. Голдчева
ИМНОВАНИ
Врење

ИМНОВАНИ
Врење

Својом
Врење

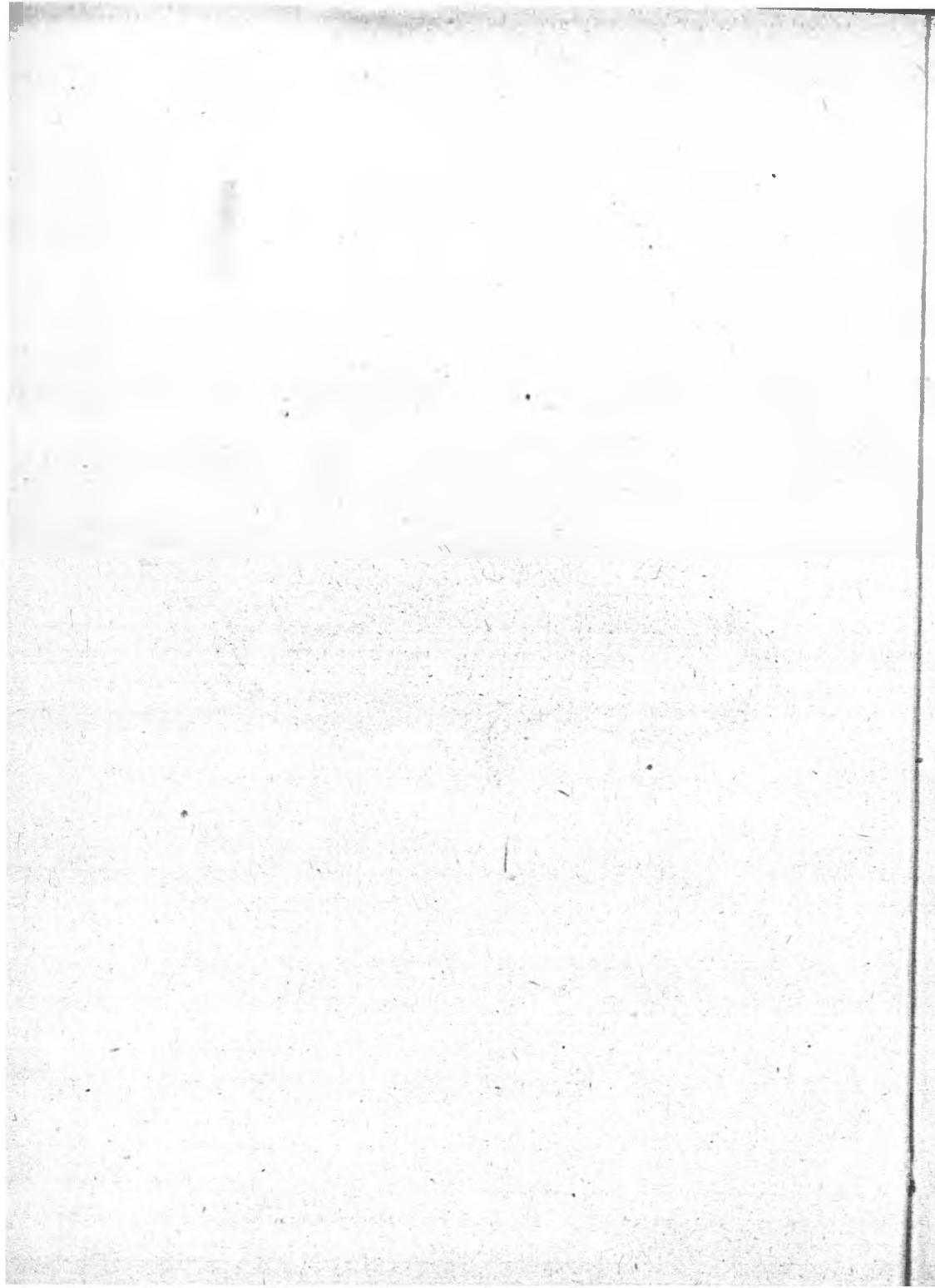
БЕОГРАД

Штампариа Савића и Компаније
1899

Цена

Дрока М. Николић

Перића кућа чувена је у неколико капетанија као честита, са своје породичне задруге, у којој беше 4 брата, од којих сваки имађаше умерен број мушке и женске деце. Милош, Стеван и Сретен, дадоше старешинство свом најмлађем брату Јеврему — Јеши, који беше писмен, а и са свог чистог карактера и јасноће душе свуда важан, позван и прибран. Јеша је од изласка свог из војске одмах узет од својих сељана за одборника, за тим одмах и за кмета, па и за председника. И док је вршио ове дужности, вршио их је тачно и савесно, више по гласу свог чистог и непомућеног разума, но по пропису кривих параграфа. Био је много пута и поротник а скоро највише председник изабраних судова за деобе — како он говораше — несрећних задругара.

Јеша је био средњег раста, косе смеђе, очију зелено-граорастих, бркова густих а кратких; зуба ситних и честих; врата кратког, плећат, снажан и развијен потпуно и морално и материјално, при том здрав као срча, лак као дим, вредан као мрав.

Што је год хтео и предузимао све је задовољно и срећно довршавао. Али његова предузећа нису крњила ничије интересе.

Његова је кућа уређена као сат меда. Сваки члан његове породице пуно-и малолетан имао је своје дужности које је тачно вршио, исто тако уживао је своја права која му се нису смела ни у ком случају крњити. Једном речи ишло је све како ваља.

Од тренутка — када ова приповетка почиње била су му сва три брата помрла после 60-тих година своје старости, па и сам Јеша остао је удовац пре непуну годину дана. Вредно је споменути — да му је се само најстарији брат Милош два пут женио. А њих тројица само по једном — и да ни једном домаћица није умрла пре 58 године просечно.

Јеша је оженио два своја сина и седам синоваца, удао три ћери и девет синовица. И ако је у 65. години своје старости — још су му сви зуби здрави; још је живахан и снажан, још је кућни старешина у кући својој у којој живи 36 чељади. Име његови синова беше: Милорад и Милан. Синоваца: Марко, Чедомир, Петар, Гвозден, Милутић, Вук и Живан.

Још из раније — а нарочито од како му умрије добра домаћица Стана, за којом он плакаше као мало дете и говораће: „Стана ми украти живот“ он је пињао Марка најстаријег синовца свог судовима и властима, на куповину и продају, јер и Марко беше увиђаван и свему вишан човек.

Јеша је четрдесет година управљао кућом. Пропратио многа весеља и жалости, крстио и сахранио, оженио и удао. Поградио многе и дивне грађевине. Засадио многе воћњаке и винограде; окалемио огроман број разноврсног воћа, оградио сво своје имање прошћем и летвама. Намножио најбољег соја сваковрсне стоке и домаће животиње. Свака стопа његове земље уређена је по најновијем методу.

Завидео му је цео свет, како се његова породица слаже и поштује — како ревносно раде сви за једног и један за све.

Он је био господар куће, а слуга укућана, звао се заповедник, а у ствари је извршитељ био сам. Он је био највећи, јер је служио најмање. Од његове предузимљивости стидело се и велико и мало. Од његова карактера све је дрхтало. У његовим очима, у говору, у цртама лица читала се неизмерна љубав и помирљивост. Њега није нико могао убедити, јер свака му је реч проткана била најчистијом истином и правдом. И чланови његове породице, и суседи и комшије, кад су год хтели да оговарају, и завађају, да компромитују и осујећавају његове планове, једном речју — кад су год хтели да га почасте незадовољством — они су само муцали и муцали — неумејући ни речи прозборити. Његове су очи као магнетна сила правиле ужасно вреће у њиховим мозговима, који су одлазили више посрамљени него побеђени.

Кад му млађи ма и хотимице погреша. Он у место да га кара и грди — он га код осталих извињава и наводи узроке — како су те погреш-

ке биле неминовне и морале су избити. Кад је ко говорио какве скарадне речи, или речи управљене против њега, не спазив га да је и он случајно ту дошао, он је заговарао, чинио се да није чуо — или ако је за то питан, он је одговарао да је чуо — али је са свим други значај речи изговорених тумачио т. ј. речи које су биле са свим одстрањене од сваке увреде.

Јеша је имао својих особина, каквих се ретко може видети код самртних људи.

Он је на основу свог стеченог искуства написао правилник*) — по коме се његова породица тачно управљала — па за то су сви чланови његове породице били свестрано задовољни у свима погледима и захтевима душевним и телесним. Овде, што највише пада у очи сваком посматраоцу ове срећне задруге, напомињемо. Да ни Јешу, ни његове задругаре нико није могао видети: расејане, преухитрене, у наглости, у журби, у великом послу и т. д. Они сви раде полако, али стално и савесно. Имали су свега доста што треба човеку за свестран живот. Али тој изобиљности нико није као основ упоређивао савесну поделу рада међу члановима, већ се обично из околине гунђало и шаптало: „Никакав рад — а оволико богатство. То се краде. Нису чиста посла“.

Каква жалосна примедба, још жалоснијих посматралаца?

Њихови волови под најтежим товаром са својим рабацијом हुतेћи пролазе кроз стрмене,

Овај правилник штампаће се у засебну књигу ако се може.

тесне и блатне сокаке, док многи други натоварили на своје буцаљиће незнатан товар па целу ноћ гурају голим раменима у блатаве тачкове и онако разјарени шибају вочиће, батинама и приткама, а понајчешће држаљицом секире коју носи у рукама; уз огромну вику и псовку свега што је свето на земљи и небу.

Њихови чобани, чувари стада оваца, чопора свиња, целепа говеди, ергеле коња, हुтећки пролазе кроз село, изузев ону читаву хармонију разноврсних звона и звонцади. Док други ће овим редом: „Еј Цмиљевка. Чујем. Шта ли би са оне моје две овце“, или „са оно моје једно прасе. Сад осташе вође. Пуштих ји из затвора нека мало пасу, и тек што уђе у кућу да турим у ватру мало леба а њих однесе некуд ђаво. Куку мене. Остаде ми дјете само крај ватре!?

Еј море! Ја сам ти ухватио стоку у моме житиу. Молим те ко кума, ко' брата, ко' Бога пушти ми. Јер не смијем чекати оног зграновника (свог мужа) јер ће ме убити.

„Марш одатле циганчино једна! Море док те у'ватим искидаћу те у парчета. Твоја сточија досади мене. Видиш, та моја искидана прева — та врежна од кромпира и бостана. Ја сам из наднице то све купио и посијо — па да ми ти таманиш. Море овде ће имати посла и кметови и одборници, па ти за штету неће залећи још оволико твоји бушина да имаш!?

Она занеми од јада, угуши се од плача и враћа се кући, тамо цврчи дете ко жаром посуто, сво село чује. У вече долази муж са рада свог или туђег, брижан, зловољан и уморан.

Она не сме да прећути већ му казује. Он је псује и виче а најчешће туче и грува немилосрдно и грозно. Сутра дан иде суседу и моли га овај га грди и ружи. Дан у језгру рада, ал прође узалудно и једном и другом.

Њихови жетеоци и везиоци долазе на њиву — једни жању, други вежу — трећи товари на кола, вуку и дену — све лагано — све тихо и мирно.

Док други. Данас жена жњела, муж косио код другог јер је дужан. Ноћас ударила киша, или није. Ево свануло је није ударила али се спрема. — Потрчи на врат на нос. Ај Суседе, ај комшија! Оди помози кумим те Богом. Ада не могу море имам ти и ја посла! И тако, што се у оној журби покупи пола се проспе, што остане — покисне и пронице, те ко није имао не може ни имати никад.

Њихови пластиоци пласте са урнебесном песмом, шалом и доскочицама. Спрема ли се киша, ту су возови и јармови. Једни превлаче сено у плашће — други га дену, и отму га испред непогоде. За то што имаду све што им треба, и ни на снагу сточну, ни људску ни на спрему и алате није се чекало ни дангубило.

Док други — где их је једно и двоје, виде где се небо мути, а сено им треба покупити. Они треба да га преврну па за тим да почну купити у пласје, и тек што преврнуше да се мало боље просуши и укупише један плас, грмљавина већ подмукло тутњи, ветар дува и отежава рад. Пљусак све ближе. Ај Марко. Еј побратиме. Потрче помози оће да нам сено покисне. Али кад

грми свак за себе дрхти. Свак има нешто да склони и спреми од кише. Ако ко и дотрчи, он са голим рукама, нема вила ни грабуља — потрчи сад ове тражи по туђим кошарама и колибама, и док се то све изнађе, киша све покваси и престаде, и. т. д. и. т. д. На основу тога мора се трчати, викати, дерати и досадити својом лармом целом селу — које ће изрећи свој суд у овим речима: „Ови с муком и са крвљу зарађују залогај леба што га једу“. Ово су грешници над грешницима, који увек раду али ништа немају — који само трчу али нигде не стижу. Њихова свака циљ, сваки план — свака жеља остаје празна. Њихова јавна личи на сан, а живот на машту. Инокоштина ствара сиромаштину, а сиромаштина све друге незгоде, које се називају једним општим именом „Зло“. Кад се Јеши навршила 65-та година — а то беше месеца Јануара — он је осетио нешто необично на себе — осетио је где га снага нагло почиње издавати. Из собе није никуд излазио. А свако вече скупљао је све своје пунолетне задругаре око своје постеље и учио их.

Његов говор био је тих, одмерен, правилан. Његово благо лице увек насмејано, а поткићено као сребрним зрнцима — његовом седом и коврџастом косом. Он је изгледао више на свеца но на човека.

Јеша отпоче своје предавање овим редом:

„Драга децо! Четрдесет година има, како ја управљам овом кућом. Какав сам био, то је тешко сада погодити. То ћете ви, па и сви други знати када мене нестане међу вама.

Ова кућа није никад затворила врата ни путнику, ни намјернику — ни прбсјаку, ни сиромашу, ни пијаници, ни нераднику, ни сиљном, ни невољном, ни бесном, ни јадном, па је било свакад добро. То је вама мало чудно. Али нема места чуђењу. Незнање рађа нерадника, нерадник пијаницу — а пијаница сиротињу. Ово се зову пороци. Људи наклоњени пијанству и нераду, хрђави су — али ко ји може бољим учинити? Има ли живог створа на земљи који не жели да буде најбољи у своме друштву? Нећу да кажем за вас, јер сте ви још млада дрва, која се даду превити на све стране, већ велим за самог себе. Грех је најслађа тварка на земљи; али никаква ме сила нити нужда на њ' не би могла навести. И као год што је мене будући доброг учинити злим — тако је тешко и још теже злог учинити добрим, нерадног радним и т. д. Јад и беду не треба називати сиљом. Ко год помаже бедне и невољне, тај показује своју одвратност према таквом животу. Он тиме даје више но што треба гаранције да такав не би био. Он с тим утврђује своју вољу за рад, — зауздава своје жеље и страсти, и показује своју моћ господарења над њима.

Пијаница, то је жалосна појава у друштву, али треба знати, да свака појава има свога узрока. Он је пио на рачун глади, на рачун бриге, на рачун голотиње и босотиње, па је заразио своје живце алкохолом, који пате без пића, као риба без воде. Тако је и са нерадником. Рад производи не само у човеку, већ и у свима животињама које раде саме за себе љубав — миљину и

задовољство. Па кога мрзи да ради, тај нема тих својстава што чине сваког живог створа срећним, и њему је Бог одузео све што га подржава да живи — да се радује и весели. Кога Бог осуди и казни, тај пада на милосрђе људско. И ови јадници нерадници — имају подједнака права на сажаљење као год и они који су сакати и слепи.

— „Али Бато, не треба жалити сиромаше. Сваки нека ради па нека има“. Примети му син Милан.

— „Хвала ти дете, кад ми таква питања стављаш“. Опет Јеша.

Разним испитивањем доказано је, да је ова земља на којој ми живимо врло велика. Али опет ни стопе једно нема земље, а да се не зна чија је. Све је то поседнуто и заузето. Кад би Бог сваком човеку чим дође на земљу дао толико земље колико он може на њој лако живети па да то не може ни у ком случају отуђити, па према томе да попусти земљу према намножавању људи — и на место снега, да падне сваке године по један слој овчијег згореног ђубрета тада би добро било и сви би људи подједнако имали. Али кад није тако, ми се на овој стопи земље морамо зајамно служити и помагати; а што нас је год више — за толико морамо удобравати земљу — да нам она даје више производа са којима ћемо своје животне намирнице подмиривати.

Ми имамо доста и добре земље — али $\frac{3}{4}$ од те целокупне имовине ја сам својом руком купио и платио, од људи који су били богати као и ми што смо данас. Ја сам купио кори-

стећи се њиховом слабашћу која се састоји у неслози и поцепаности, као год што се користи војсковођа растројством свог противника — те га победи и уништи. Ова наша имовина, то је била имовина ових пуких сиромаша који нас окружују са свих страна. Па ко зна, да оно што је њино било не буде опет деце њихове.

Не може сиромаш радити кад нема чим ни на чему. Што год има земље то је заузето, управо оно што ваља. И они раде, то не треба губити из вида; раде имање наше надницом или наполицом — али никад им се не да колико заслужују. Према њима не треба нечовечно поступати, треба им давати више но што искају. Не дозволити им никако да дођу до огорчења, јер као такви лађаће се свију дозвољених и недозвољених срестава да постану господари вашег добра — кад то постигну — они ће тада према вама бити немилосрднији но ви према њима што сте били, јер то сте их ви научили.

Поставите се у положај сиромаша, обуците његово издерано рухо кад је на пољу цича и мраз; обујте његову обућу која личи на мрежу паука када је путем лед и снег; спавајте на ладној и тврдој земљи крај ладне пећи, без простирке и покривке; једите при сухи хлеб овсени, ељдани или никакви, и радите по 14 и 18 сати дневно најтеже послове, па ћете знати како је њима, у противном никад и никако.

-- Ви нећете знати шта је мука, беда и јад, али зато морате одржати један завјет мој. Морате увек живети у задрузи.

Задруга је као машина, а чланови њени — то су саставни делови машине. Нећу да вам ређам машине индустријске, кад и ви имате машине ратарске. И воденица, и разбој, и плуг, све су то машине састављене из више делова. Наместите воденицу са свима својим најглавнијим деловима, али ако немате ципун сразмеран води која окреће коло, она вам мора лежати. Наместите целокупан разбој и доведи те га до ткива, па ако немате срдачку (на којој се окреће цев), не можете радити. Склопите цео плуг и запрегните волове, али ако вам једна чивијица фали — морате сви дангубити.

Поделити задругу, значи толико исто колико расклопити воденицу, разбој и плуг и разбацати њихове делове п' дворишту и буњишту — који ће се за извесно време повлачити па и погубити.

Свет је од постанка свог вазда налазио благодети у задругарству, и што се год више приближавао моралном и интелектуалном врхунцу све је више у задругама находио гаранције за сврхе своје. Што човек један не може — могу тројица, што не могу тројица могу више њих, и тако се организује друштво. И сама ова друштва удружују се са другим друштвима и стварају веће друштво. Па и државе се удружују једна са другом и тако постизавају своје циљеве. И ако икад, данас је настало оно доба које је велики поборник светски Исус Христос заповедио „Гледај те створи својих а не своје“.

Многи нам завиде, и називају нас срећнима. Ми и јесмо срећни. Ту срећу и заслугу ја делим са вама свима на равне делове, јер више

вреди онај који извршује но онај који заповеда. Сви сте ви скупа чинили да ме удостојавате са задовољством целог мог живота. Ја сам мирно живио, мирно ћу и умрети, ако ми дате часну реч, да се нећете делити пре но док немаднете пунолетних мушких глава још толико, колико вас је данас. Узмите пример мудрих и вредних пчела кад буде време деоби. Јер колико њих изађе, толико исто и у кошници остане. Немојте да будете простодушнији од пчела и мрава.

„Чувајте се од злих и хрђавих људи. Оружје ваше против њих нека буде љубав и добротинство.

„Ако се изделите, бићете пуки сиромаси. Сиромаштво нагони људе у беду, а беда у преступе и злочинства. Као такви бићете мрски и Богу и људма, и отрпићете велика искушења и мучења док сте на земљи, а још гора и грознија на оном свету.

Овим речима учио је Јеша своју породицу често пута, која га је слушала као пророка и гледала у њ као у свеца.

*

Март. То је чудовиште једно. Сви старци и старице, па и младићи који су ма и најмање слабуњави дрхћу од тог страшила — од месеца Марта — јер он, као какав пастир одваја и пречишћа што треба за обадва света. Наш чича Јеша увек је каваљерски говорио о смрти, — без нимало бојазни. Али то је чинио док је здрав био. Сада је тек у $\frac{1}{3}$ Марта па је мало осла-

био Мало он вели, али то старом и за гроб спремном човеку много је.

Он је знао да ће скоро умрети. Болест га је све више у незнан бацала. Он зажели — док је још присебан — да се опрости са својим укућанима. И чобани, и казанџије, и воденичари и рабације скупише се око његове постеље. Све мушко и женско, мало и велико стајало је крај њега.

„Драга децо — отпоче Јеша.

Мени се чини, све сам вам казао што треба па да будете срећни. Ја ћу скоро умрети. Мој живот и рад нека вам буде вечити пример у вашем животу. Понашајте се као што сам се ја понашао. Заповедајте као што сам ја заповедао. Слушајте као што сам ја слушао. Свађајте се као што сам се ја свађао. Праштајте као што сам ја праштао, казните као што сам ја кажњавао. Делите као што сам ја делио. То немојте никако губити из вида.

Имајте Бога на уму и молите му се више делом но речима.

Гледајте, да за ово мало времена док живите на земљи удостојите се за живот вјечни. У бесмртност душе немојте сумњати, ко у њу сумња, тај нема никаква разлога, никаква основа да буде поштен и моралан човек, тај се може купати у пороцима као и у крви својих злочина и без помисли на грех

Тешко оном, који избегне казне за своја дела од закона људских, па мисли да ће тако избећи и казне Божије.

— Какве су душе бато — запита Иван унук му — а најстарији син синовца му Марка — који беше у 12 год. и учаше III разр. ос. школе.

— Казаћу ти благо ђеду. А ти казуј сваком, ко те пита и ко те не пита.

— Сваконоћни санови наши најбоље показују слику душе. Душе, то смо ми овако целокупни — са свима својим органима и чулима. Смрт је као и сан. Ви ћете ноћас у кошуљи распојаси спавати под кровом ове куће, и ви исти ове исте ноћи бићете обучени у најлепше стојеће рухо и далеко одазде 2—3 дана хода играће те у колу са многобројним светом оба пола, такође обученим и искићеним. Ту ћете видети све своје познанике, пријатеље и непријатеље. Ту ћете певати, разговарати и шалити се. Слушати музику уз коју играте — осећати мирис цвећа, — пријатност вина и сласт јела. Само што ови санови нису тако јасни — као што би били, да је се душа са животом одвоила од тела — дакле да смо помрли. И кад се пробудимо, ми видимо да лежимо на оном месту где смо синоћ легли. На пољу у место оног сунца и цвећа. Густа помрчина ка тесто кроз коју промиче киша помешана са снегом. И ви осећате још ону пријатност и задовољство, памтите оне речи које сте говорили, и оне песме које сте певали. То је био рад ваше душе. И добре и зле душе живе вечито, али свака за се има два начина живота. Добра душа у вечности ужива са својим најодабранијим заслугама и врлинама, а зла, са најгрознијим својим неделима и злочи-

нима. Добре душе с поносом стају у ред светаца и Бого-угодника. А эле, стидећи се свог живота и својих дела која су прирасла уз њих, завлачу се у подземне рупе и канале, мрачне, влажне, смрдљиве и са многим гадним и страшним животињама прегкане. Оне ту остану вечито и лутају по помрчини. За њих нема милости никад за никад. Јер нико не може изрезати оне злочине из душа њихових, које су оне своје вољно урезане.

Ко зна. Ви ћете се можда изделити, и постати пуки сиромаси, али и као такви немојте грешити. Боље вам је да помрете од глади, но да се захраните хлебом отетим и украденим. „Лутајуће душе“ нека вам буду вођ и пратилац кроз цео ваш земни живот.

Јеша мало застаде кад ово изрече и затражи воде. Они му додадоше.

Он погледа по свима. Па смешећи се рече.

— Не само ви моји укућани, већ нико — ни коме зна ни не зна, мене није увредио — и према томе опроштај је излишан.

Али бато — ти си се мучио око нас? Поче Вук синовац му — мало њежним тоном, и питање његово изазва покрет код свију — од којих многи почеше плакати.

— То ми је била дужност. Тај дуг ви одужите на деци својој. — Ја ту немам никакве заслуге. На ове речи отпоче јаче јецање и плакање. Јеша заводњише очи — али да би то прикрио окрете се на другу страну и леже.

Од овог значајног вечера, не прође много и Јеша испусти своју племениту душу.

За подушје и сахрану све је учињено онако, како је он наредио.

*

Марко, најстарији задругар, узео је старешинство у своје руке одмах по смрти чича Јеше. Он је и за живота његовог заступао га и помагао у извесним приликама. Не прође ни пуна година како он поче управљати кућом, а незадовољство поче извирати међу задругарима. Ђаво баци камен спотицања у ову срећну задругу. Тај камен беше Даница најмлађа снаха, а жена задругара Живана.

Да је усуд цео свет претресао, не би нашао и саставио две супротности, као што је саставио овога Живана и ову Даницу. Он до крајности прост и наиван, а она до крајности лукава и препредена.

Даница беше ванредно лепа, а беше вредна и сваком послу вична. Највећа жеља која цароваше у њеној души беше та: да се сваком допадне. Ова женска беше се заклетила и пороцима и врлинама, ал' једна пеглица порока у стању је да помрачи огромно сунце врлина.

Њених осам јетрва — омрзоше на њу за то што беше од свију најлепша, најбистрија и најдосетљивија. И за то им је се она грозно светила. Која је год почела са њом да се поинати морала је исплакати свој јед и секирацију и пристати да остане њена старија.

У њиној кући био је такав ред — да кад кућни старешина устане — устану сви, а зими кад жене шију, плету, везу, преду, гребенају и

т. д. Устане старешиница, па за тим све остале. Од овога се реда много одустало. Јетрове, из почетка жалиле се, како их боли глава, стомак и т. п. па не могу да устану. Доцније говорило се јавно и отворено: „Ком више треба тај нека више и ради“. Јер од њих имала је по нека петоро, нека троје, нека једно а по нека ни једно дете.

Каква жалосна упоређења. Жена која је родила петоро деце и просула свој живот и своју снагу — да мора радити више од оне, која није родила ни једно, која је још свежа, здрава, млада и снажна. Тако, мало по мало, дошло се до велике свађе и ларме, и морали су сви пристати: да се жене са својим женским радом поделе.

Овај корак, ова мала измена у кући Перковића постала је врло важна полазна тачка која води растројству задруге, која води општој несрећи своју задругу.

Тако се животарило две три године, али у великој свађи, кавзи и незадовољству.

Једног пролећног вечера. Марко позва све чланове своје породице и поче овакав разговор: „У нашој је кући увек био обичај да се с' пролећа, управо кад настаје кад, одреди сваком своја дужност коју ће отправљати преко целе године. Ја мислим да уредимо овако: Стоја и Круна биће *чланинке* (редуше) њих ће двије готовити јело на мрску. А Марта и Милица биће мјешаје, и оне ће на петку кувати јело. Роса и Перуника чуваће сја говеда. Даница ће чувати овце. Савка јагњад, а Ружица свиње. Тако

ћемо ми сви мушки бити слободни и радити о земљи.

„Па тако је добро“. Повикаше сви људи. Стоја устаде и отпоче врло одмереним тоном као какав велики говорник.

„Ја би вас замолила, да мене од те дужности ослободите. Шеснајест година има вако сам ја дошла у ову кућу и како отправаљам ту дужност, прво са покојном мајом (Јешиним женом) па после и сама. А ево из чега: Ми више не радимо заједно наш женски рад, па да једно друго носимо на својим леђима, већ ја сама морам одевати себе, мужа и петоро деце, а како се мене чини ја не могу ни да радим као што сам некад могла; издала ме снага па и очњи вид.“ На ове речи скотрљаше јој се крупне сузе низ скоро наборано лице“. Она се мало прибра и продужи. Наша се кућа рачуна прва у целој капетанији! Марко је кућни старешина и скоро сваки дан иде на позив власти и судова. Он као такав треба да има пристојно одело. Ви знате — да ја до сад у великом послу нисам могла ни кошуље да му оперем како треба, иде поцепан и нечист као какав убоги. То убија понајпре часг моју, његову па и свију нас. Да би ја што купила или платила рад другом вама ни једном не би било право. Сад од Петровадне Иван неће више ићи у школу па нека се он дода чобанима, а мене ослободите од дужности планинке, јер ја имам посла да главе не дигнем — па да одевам нас седморо онако како ваља“.

— „Сасвим тако“. Рече Гвозден.

„То би било право“. Додаде Чедомир.

Остали сви Ђуте.

Даница прекиде Ђутање и отпоче:

„То није право! Ако си старија, старија ти кожа на челу. Шта се мене тиче за твога мужа. Ако ти може образ поднети ти га немој ни прати ни крпити. Е, како то не беше. Да ти ми одевамо твоју дечурлију. Ти си се то навадила али нема више, кривак!

Настаде подуже Ђутање.

„Ти Стојо“ отпоче Марко. „Остани планинка још љетос, па ћемо се трпети како тако“.

„Ја пристајем да чувам овце, и тако ћу брр код оваца моћи радити свој ручни рад а овако никако“. Одговори Стоја.

„Али ти знаш, да су ове све невјеште за бјели мрс. А после тога ти имаш понајвише ђеце, па кад би која друга била планинка због ђеце би се правиле свађе и незгоде. Рече Милорад.

„Па зар је право Дешо (тако га је звала), да се сва кућа користи мојом способношћу а ја сама да се растргнем у тешком послу, а кућа за ту услугу да ми се ништа не одужи, већ у месту тога да ме гледа у беди и несрећи“. Одговори Стоја.

„Ја би нешто рек'о, али не знам да л' ће ми ваљати“, додаде Милутин.

„Да чујемо“ повикаше њих неколико.

„Требало би, да сав рад женски што се тиче, и што треба за Стоју — да се плати из куће — а она нека гледа свој посао.

„То не може. То не сме бити! Повикаше неколико женских међу којима беше прва Даница.

„Немојте наопако говорити! То би баш право било“! Викну Марко љутито.

„Можете како оћете! Али ја нећу више на таки начин живити. Ако ће ме мој слепац (муж) слушати, добро. А ако неће ја знам шта ћу.“ Изређа ово Даница па побеже на поље плачући.

После дужег препирања и објашнења остаде све онако како је Марко први пут предложио.

И тако се радило. Радило се са великим на-тезањем и незадовољством.

*

Стоја беше врло добра женска. Нарави тихе и мирне. Сваки посао дрхтао је од њених руку. Она је тачно и савесно отправљала своју дужност уз припомоћ своје јетрве Круне, која беше послушна и верна као извежбано куче али само беше много пипава (спора у послу).

Није то лак посао, помусту 12 крава, и 100 оваца, па то процедити, узварити, разлити, усирити; направити кисело млеко, сок, кајмак, и.т.д. Па за све то судове, као: чабриће, ведрице, (крављаче) бакраче, кружиће, карлице, кутлаче, грудњаче, цедила и т. д. сваки дан прати и чистити, солити и преваривати. За тим — пристављати три пут за дан које каква јела. Док се усече буранија, или кромшири, док се обари купус или зеље — ту прилично прође времена. Па запржити и осолити јело, поставити, прибрати и опрати судове. Једном речју — задовољити толики број чељади са различитим укусима и апетитима, а нарочито задовољити око двадесеторо деце са разним нарађима и слободним вољама,

то је велики и крупан посао ; и од свега тога украсти времена — да се са десет ноката опреде пређа за платно, сукно, сукње, поњаве, чарапе, појасове и т. д. Да се обују и преобуку деца, да се оперу и умију, и преко тога опет да остане бар штогод времена живом телу и души да се одмори. То је са свим немогуће било. Она је била као на осуди.

„Врана не може на два коца“, тако вели народна пословица. За Стоју је имало више колаца. Она је све радила и трчала, али нигде није стизала, није ништа могла урадити. У њеном целокупном раду осети се одмах једна огромна разлика, једна празнина груба и необична. То се дало приметити прво на деци, на њој па и на њеном мужу.

Укућани почеше изјављивати своје незадовољство против јела. Сад некувано, сад труњаво, то неславно, то преславно, то ретко. Сир се усмрдео, кајмак се учрвао, сок се пробрцнуо, млеко се пробурђало, све се то просипа и баца. И она, и муж јој и деца јој поцепана и дроњава, увек не опрана и не умивена, а што је најгоре и најгадније напунили се вашки као шипа.

Кад Марко виђе ову ругобу на својој жени, себи и на деци коју је волео као своје очи — он без питања и одобрења својих задругара, купи у чаршији памука за платно и плати једној жени да му изатке, купи деци материје и фланела те их обуче и преодену.

Овим поступком, он одрешу руке и даде маха свима својим задругарима да се сваки за себе брине; да вуче сваки на своју страну. Сад

су отворена врата свима сплеткама и интригама од стране сиромашних суседа.

И отпоче крађа и расипање.

Људи, који терају какав мал на пијаце и тамо их продају — један део узетог новца утају и за себе задрже га казав старешини мању количину или нижу цену. Други опет, иду на вежбања војна сами или са стоком, па траже трошка и кад га имају — то ушпарају и од себе и од стоке, те им по који сребрник остане да га предаду својој доброј жени на чување. Четврти, пети и седми узели бучук (мерац) брашна, бучук пасуља, два пшенице, три кукуруза и т. д. Па комад сланине, чанак сира и кајмака, бардак ракије и чутуру вина и т. д. и т. д. Све се то даје онако нечујно и невиђено, неизмерено и по мраку, за незнатну цену, па најчешће и на вересију. Кућни лопови су као и кријумчари монополисаних артикли — они не смеју тужити ником своје дужнике. Кад се набере повелика сума вересије — онда дужник у место новца даје лакат са највећом претњом о издаји. Поверилац му више и не иска али му и не да. Док је он то чинио са једним његов је укућанин са другим. И они се сад промене, и тако се изређају сви као зубци на точку ветрењаче.

Нестало три овце, двоје свиња, ћурака и кокоши. Па шта је са њима? Покрали лопови, покрали и појели. Док не прође дуго, а комшије и коне доказују: како су видели сестру, свака или шурака тог и тог укућанина где у саму зору тревине их на раскршћу села где отераше пред

собом оне овце, оне исте свиње, што су тобож покрадене.

Ма да се све ово ради тајно и невиђено, али се опет уђе у траг. Док јетрвице изаткаше неке врло фине сукње и кецеље од саме жице и вунице, па чарапе за опанке и за чизме. Тилме, ираме, чупава шиљтета и јастуке — све од саме вунице. Па чипке и карнере, злато и перлице, ђинђуве и минђуше и т. д. и по врх тога у неколико завезака имати разне монете новца, па и самог злата. Па колико пропало вересије? И кад се сумира — кућа с дана на дан све празнија. Кућни старешина виђе ово зло, па заклопи све под кључ.

Сад се дало свима материјала — да кукају на старешину, на његову неправичност и нечовечност.

Једног празничног вечера, вечераше сви, а Даница не хте. Нешто је љута. По вечери одоше сви на спавање. Живан узе зубљу луча па оде и он у зграду (вајат, за њим дође и Даница. Она, више стојећи но седећи уз један сандук изу се, за тим свуче сво одело и оста у самој кошуљи која се таласаше на њеном бујном телу и бељаше као снег, отпоче љутито и набусито повезујући своју црну као „зифт“ косу на маленој и округлој глави неком са златом поткиће ном марамицом.

„Је ли ти“?! .

„Шта је! Срете је Живан који беше легао на кревет и само му се глава виђаше испод губера. Испод његовог великог и зализаног чела жарила су два велика ока која беху управљена

на покрет тела своје лепе жене, и на чаробну лепоту оне танке и беле кошуље. Ма да је било топло време, али он се задрктаваше, нека га језа подузима кроз сво тело.

„Докле ћу ја трпети ово зло у кући“.

Живан је посматраше мирно ћутећи.

Она настави.

„Зар годину дана није ми дошла сестра, а данас ми дође — па немам чаше ракије да јој пружим, нити залогај леба као што треба!? Слијепче један! Ти си слуга Марков. Он и његова женка све заклопили под свој катанац, па тебе што даду — онако као каквом пашчету! Она сваки дан пијана лежи, а ја да не могу добити у целој години чашу ракије. Ама смем у живот, ако сад немадне Стојара готови 200 дуката што јој даје онај лопов и што сама издаје из куће и продаје пошто зашто. Право и има. Кад су нашли слепце — па нека им гуле с' леђа.

„Ћути, не тртљај ту“! Рече Живан тихо.

„Нећу да ћутим! Шта ми оћеш!? Шта ми можеш?! Је ли? Какав си ти човек да у инат мене говориш са оним курвама (јетрвама) кад ја са њима не говорим! Ама нисам ја слепа. Није то бадава. Ти брате, кад си њи им'о и давале су ти што год си год затражио, ти ниси требао ни да се жениш.“ Поче плакати. „О, несрећница што се окува! Што пођо' за слепа и луда човека!! Ама јес' чуо! Ако се не поделиш од сад за три месеца — ја ћу те одуставити“.

„Мариш ја“. Опет Живан.

„Јес! Право велиш. Ти си им'о жена пуну кућу. Али синко мајчин, ако ја одем нећеш ми

ни ти више живити. Море ћу те премлатити као свако пашче“.

Док ово изређа луч се угаси.

Она се подвуче крај њега под губер и једнако плачући ређаше које какве неправде које се њој тобож чине.

Тако је резонирала Даница, па и остале њене јетрве нека мање нека више; и долазило се често до деобе, али Јешин старији син Милорад није никако дао.

*

Стоја напусти све послове, па и матерњу негу и старање над децом својом. Само ради у млекару — и беше у истом повратила стари ред и чистоту.

Једног дана, дођоше овце раније но обично и плинуше по дворишту, које је чувала Даница и која не дође за овцама нити се близу чујаше.

„Бе ли је она, те је нема. Овце дошле“.
Примети Круна.

Ја не знам! Ако не шапће с неким у корову. Ја ће ће бити на другом месту?! Доладе Стоја.

„Ти погађаш без углевља“. Опет Круна, Ономад ја седо' под ора доле у башти, па нешто мислим, — док спазих онамо у вотњаку где се нешто пучи. Узмем за мету једну дебелу шљиву и пришуњам се ближе, кад она. И то, да знаш са ким, са једним ђететом. Лани изашло из школе. Сковчала му руке око врата па цмака ли га цмака.

„Ама, шта говориш! Који је то био несрећник“? Запита Стоја смешећи се чиј се смех беше помешао са великим знацима злобе.

„Казаћу ти други пут. Гле! Ускочи овца у башчу“. Викну Круна и пође да је истера“.

„Не! Викну Стоја уватив је за skut од зубуна. „Нека их. Нек је кошта њена љубав што је води са свима па и са ђецом. Жао ми оног јадног деша (Живана) што се окова. Што постаде најнесрећнији од све своје браће“.

Ускочи друга, па трећа обали једну врђику и уђоше око 30 њих. Трешња у цвету, купус тек посађен и примљен. Овце дигоше све као поплава, као пожар.

Даница већ стиже и изагна овце које починише за непуних 5 минута огромну штету. Она наљућена као змија удараше овце уз пратњу најординарније псовке са једним сломљеним вилама које беху побијане у оцак трешње у место притке, и затвори ји у свој тор, па онако разјарена упаде у кућу и викну кроз плач.

„Ви гледате својим очима, како овце чине штету па ни мукает“ (ни бриге).

„Исто тако, као и ти ономад што седиш крај ватре, лонац кипи, а ти нећеш да скинеш заклопац — док не изиђе све што је год ваљало“. Одговори Стоја. „За Бога! Зар јесу?! Ми богме нисмо ни виђеле. Чусмо звоно, па мислимо и ти си са њима. Јесу л' много починиле квара? Запиткиваше Круна — правећи се као да ништа о томе не зна.

„Лјепо, лјепо! Даница ће сваком вратити жалост за срамоту. Да Бог да ти све подкрале. Забољело ме нешто под ложичицом, па немогу да идем. Потрчи, потрчи, ал не мож', оне брже па одоше“. Ређаше Даница плачући и држећи се левом ру-

ком за појас, а десном усекљиваше нос и бри-саше сузе. За тим оде у своју зграду и леже у кревет.

У вече дођоше људи са рада и дознадоше за учињену штету, осуђиваху све жене за исту али главни кривац не беше ту. Сутра дан осви-таше празник. Живан поранио и уздиго обађена врежна трешње — поткресо их и окрепио, па и купус, који је стручић са свим ишчупан он је мето други нов; коме су пак само лиске от-кинуте њему ништа не фали. Круна, поражена својом кривицом у овом делу поможе му зали-вати купус и сву башту дотерати у ред.

Живан каза својој Даници да је башчу окрепио и довео у ред она одмах оздрави и устаде.

*

Од како поделише женски рад у Перовића задрузи, и од како почеше падати примедбе као крушке које су презрелиле на планинку и њене производе — од то доба Стоја постаде деци сво-јој више маћа но мајка. Поред тога што их није гледала како треба, није их одевала и чистила, она их је немилице тукла.

Прекомеран посао и рад, основ су свима незгодама које податкивају људски живот. У ве-ликом раду, у непрекидној журби, човек измени и оно образованости које је под закриљем сво-јих родитеља стекао — у место да тече нову интеллигентност у времену зрелости. Тако и Стоја. За кратко време она постаде сасвим свирепија и немилостивија под своју старост — кад треба

да је милосрднија и њежнија, што највећма краси старице и старце.

Једног дана, она рано помузе сву стоку, процеди млеко и настави га да га узвари. Седела је крај ватре и ломкала суво грање гледајући пажљиво у бакрач, (котао). Док врису најмлађе јој дете на пољу као да паде у врелу воду. Она скочи брзо преко куће по којој се бежу усмуцале две три квочке са малим пилићима, и док изађе на врата она згази 2—3 пилета и подави их. Кад тамо, дете гурнула старија деца које је потрбушке пало и лупило о ивицу неког брвнета самим челом и беше обливано сво у крви. Док га она диже и поче му рану засипати прашином у намери да му застави крв — док викнуше из куће „Покипи млеко“. Она оставља дете и трчи у кућу опет преко пилаци те пригњави још 2—3. Кад тамо млеко ври по пепелу и угарци погашени пиште као гује у каквом цбуну који је са свих страна опкољен пожаром. Даница не беше још пустила овце, јер чекаше да спаве роса, која највише чини те се овце метиљају. Она са још две три јетрове, сеђаше на прочевљу — радећи свака нешто са иглама и ни једна не хте да одбрани млеко које пола изађе и просу се.

Док скиде оно млека са ватре што је остало, дотле сазнаде: да је дете гурнуо синчић њене јетрве Милице. Она изађе на поље и поче га тражити. Као лафица разјарена стиже га за једном зградом и поче га шамарати. За тим се врати, и њено двоје деце нађе код оног малог рањеника, па да би тиме ублажила своју кри-

вицу према јетрови која беше ту у близини, стаде немилице грувати обоје песницама и шамарима, па и самог малог рањеника. У тај мах дотрча Милица носећи у рукама обраницу и лупи Стоју по глави коју обли крв. „Дошла си баш кад треба“ викну Стоја чији је глас више личио на лавез каквог пса; но на говор жене, ухвати је за прса левом руком а десном око појаса. Нави мало лево и десно, па је лупи о тврду земљу падајући озго и сама на њу са свом тежињом тела, и од куд да се триви, да Милица лупи својом главом о оно исто брвно и на оном истом месту — само с том разликом — што она лупи затијоком а дете је челом. Ту се дуго чупараше и почупаше по неколико бичева косе — обадве шарене у крви, дотрчаше и кућани и комшије и једва их раздвојише.

У вече дођоше људи са рада и кад видеше улицу попрскану крвљу пренеразише се од чуда и настаде велика ларма и граја, псовка и претња и то не толико због жена већ само због деце, јер родитеље ништа не може разјарити и наљутити као то: кад му ко туђи — а нарочито зрели и јачи ошине дете. Тога вечера, умало се није дошло до боја где би дошле на ред и сикире и пушке и ножеви.

У јутру, обе жене одоше доктору и добише уверења са повеликом поштедом. Мисли ли су многи суседи па и сами укућани да ће се тада поделити, али опет се измирише, нити се тужише која за убоје. Ма да је кавга, свађа пакост, клевета мржња и злоба увек царовала у њиховој кући.

*

Покојни чича Јеша, још за живота свог направио је од камена чесму у свом воћњаку, одакле носаху воду многе куће из близине. Причају, кад је ову воду правно мајстори су га понудили — да урежу у камен његово име и презиме, и он им не даде објашњујући им онај стих из светог писма који вели : „Чините добра тајно и зато ће вам Бог платити јавно“.

Тек што зора беше зарудила, једног дана одмах по познатој свађи Перовића укућана, код воде ове се састадоше две сељачке торокуше — две аброноше најординарније врсте : Јана и Ђука.

„Јеси ли чула за ове Перовића газде?“ Отпоче Јана.

„Нешто мало.“ Одговори Ђука.

„Јес' истина, истукли су се као овнови, али баш и ако ће“.

„Који л' прво заметну кавгу?“

„Газдарица Стоја у мал' није све побила. Кажу била је трештена пијана“. Па наставила да узвари млеко, док јој врисне дете на пољу — а она потрчи тамо — па преко квочке и пилади те удави седморо. Кад овамо викну је „покипи млеко“, а она опет потрчи преко пилади те удави опет седморо — осморо, и млеко јој сво. искипи по ватри, онда неко јој нешта реко, а она дочепа мотку па њом удри ће кога стигне. Јадна Милица сва испребијана — добила поштеде од доктора пет месеци. Па и дете јој што кажу оно једно више и нема сво испребијала; те у вече људи дочепали пушке, ножеве и сикире — те умало није било окршаја. Ка-

жем ти умало се размимоишло те није мртвих пало.“

Ако, ако, то ми је мило, нека пукне тиква једном. Њина сила досади целом селу. Ама живота ми мога, давно би се они поделили — да није оне чинилице Стојаре. Она зна сто ђавола. Опчинила их те раде као вочићи, а она само краде и издаје. Смем у живот, да она сад има 200 дуката у злату. Марко кућни старешина, код њега кеса и новци па само грабу и он и она“.

„Море мани! Чудим се оној Даници како их трпи — а оне су друге као свака марва“.

„Ада друго! Даница ће њих и поделити. Они тучу све оне, али њу ни малим прстом не смеју — дохватити. Какву чудну браћу она има?! Они би дошли и покљали све само да се она што потужи“.

Овако су резоновале Јана и Ђука. Овако и још горе лажу и резонирају свз сусетке и суседи који окружују Перовића кућу. Они самим члановима ове задруге ово све и још црње саспштавају — подмећу, и клеветају једно код другог наизменицу.

Овако се с' дана на дан правила ларма и свађа све опстрија и ординарија, и на тај се начин кућа све више пљачкала и поткрадала од стране кућних допова.

Што је кућа све више опадала то се незадовољство све више пењало.

Казали смо, какве је последице донела подела рада женског, који се односи на одело, обућу и чистоту. Ове врло важне намирнице које су у

тесној вези са здрављем и животом човека, радиле су све јетрвице и прилично подмиривале потребе своје и својима изузимајући Стоју; која се беше предала и душом и телом свом планинском позиву са жељом: да очува интересе куће и расположења укућана, да очува своје име и част, ради свог мужа и своје дечице; али док је на то мислила и чувала на другом је месту губила више. Марко је куповао сукнено одело па и лети и зими њиме прикривао своје поцепане и нечисте преобуке, а деца су му била: као деца цигана — чергаша.

На селу, врло се хрђава брига води о чувању и неговању мале деце; али то не штоди толико, као знатне промене које се у том погледу учине. Н. пр. ако дете почнемо од рођења његовог на примитиван начин чувати и неговати све дотле — док порасте и само о себе почне се бринути; од тог детета можемо имати у свему здравог и издржљивог члана породице. Но, ако дете почнемо испочетка његовог живота брижљиво чувати и неговати по упутствима науке о здрављу, па одједаред тога се одрећи и учинити велику и наглу промену — опасноје за здравље и живот сваког детета.

Колико је опасно нагло погоршање, толико исто опасно је и побољшање. — Равнотежа је најбољи пријатељ сваком делателном створењу па и стварима.

Стоја, док из задруге одјеваше децу, била су јој увек одевена, обувена, чиста и опрана, али ево, запусти их до крајности. Увек боса и лети и зими, поцепана, распојаса, гологлава, немивена, ваљљива и т. д. При том кад се узме

у обзир младост не само деце већ свију животиња, која се ни мало не обзире на време и непогоде. Ако је снег, дете босо иде и гледа своје стопице како шарају по њему, ломе леденице са стреха кућевни и носи их у рукама, па још и загризне по неки пут помишљајући да су то чибучићи од шећера; и тако добро озебе и долази у собу плачући. Мајка нешто љута на себе или на другога муне га, ћушне га, шине га и т. д. Тим поступком деца отискују камен по камен из свог органа свог механизма, која ће и најмања олуја болести заљуљати, оборити — и отиснути у бездно море што се зове смрт.

Једне јесени флуенција (болест, појави се рано у народу и поче немилице сатирати све — а нарочито децу. Она дође и у кућу Перовића и пообаљива чељад на постељу која попадаше као снопље када духне север. Трчало се угљеварама, картарама, докторима и траварицама, и неком би од вајде — али Марковој и Стојиној деци не поможе ништа. Умре једно, друго, па и треће. За две недеље троје деце! То је ужасно. Остаде им најстарији син Иван, и најмлађа ћерка Ката. Умре им један син и две ћери. Сви су жалили, кукали и плакали али мајка највише. И дан и ноћ кука. Оће да излуди.

Кад су последњу четрдесницу давали, беше се искупио срдан сзет. Многи сиромаси и сироте дошли су да се напију и наједу — али сви за то морали су платити. Сребрни стопарци били су сузе свију њих кад мајка паде преко сва три гроба у којима јој беше поломљена и сахрањена срећа,

нада и узданица и заврши своје јадовање овим редом :

Јој ђецо, поломљено цвеће,
 Озов те се кад вас мајка зове.
 Да вас питам, јесте л' се навикли,
 У гробници у ладној тавници.
 Јој ђецо ја вам нисам била
 Јој снаго ни маћа ни мајка.
 Били сте ми и жедни и гладни
 Мучили се и боси и голи
 Јој мене у задрузи богме,
 Јој јадна у послу великом.
 Не презнајући свеца ни празника,
 Не помињућ' имена Бож'јега.
 Јој мене и тукла вас јадна
 Јој куку и грешила душу и т. д.

Ова тужна запевка, ова жалосна и не поречна истина трону свакога слушаоца — а нарочито Стојине јетрове које то све слушаху — и дођоше до убеђења — да децу треба чувати, и да је за њих опасно живети у задрузи. Оно и јесте опасно, али у задрузи као ова што је. Али читаоц је до сад видео, а и од сад ће видети — да је паметна задруга најбољи услов за свестрано образовање омладине, и за слагостање и удобан живот свију и свакога. И сам је човек сличан задрузи, на њему има разноврсних делова који се узајамно помажу и одржавају људски живот. Н. пр. стомак хоће хране и то захтева од разума. Разум тражи исту и заповеда очима да га воде, ногама да носе, мирису да куша, рукама

да узме и т. д. од свега тога одузмите му једно и оставите га самом себи, он мора угинути.

Али проклето себичњаштво везује људма очи и наводи их на танак лед. Гура их у очигледну пропаст, и ти чести примери, ти верни другови сваког самца уче без прекида, и ако својим немупштим језиком оно пак живим примером и свакодневним сликама јасним и чистим као сунце.

Велика позорја ћутећки науче више људе од најпризнатијих говорника и реформатора на речи и перу.

Перовића задруга поче јавно говорити о деоби. Сва упињања, сви разлози и савети, све опомене на аманет покојног Јеше не помогаше ништа

Жене се сваки дан свађају и туку.

Људи то забашуравају и боје се деобе као живе ватре, јер им још зује у ушима оног Јеше, оног свеца, оне речи: „Ако се izdelите, биће те пуки сиромаси. Сиромаштво нагони људе у беду, а беда у преступе и злочинства. Као такви бићете мрски и Богу и људма и отрпеће те велика искушења и мучења док сте на земљи, а још гора и грознија на оном свету“. И „Лутајуће душе нека вам буду вођ и пратилац кроз цео ваш земни живот.“

У народу је такав обичај, да ако им се не држе деца већ умиру рано, онда новорођеним дају имена груба као: Гвозден, Вук, Вучко и т. д. у тој цељи родитеља Вука Перовића дадоше му то име. И он је у ствари личио на Вука, или још боље на курјака. Био је гневан, љут, напрасит и брз. Волео је да се туче са сваким,

али и беше снажан и чврст те нико му речи није смео ословити што би њега увредило. Једном, на копању кукуруза — почеше они корети жене, како оне завађају и дјеле браћу, и сви, а било их је до 30 које мушко које женско, нешто из куће а нешто надничара — осуђиваху жене и доведоше закључак — да жене не треба ни за шта питати, а треба их тући у сваку стопу.

Вук је овде врло мало говорио, већ је кројио планове — како ће једног вечера испробати све жене у њиховој кући. А кад се већ дотле дошло, ту нема више среће, нема живота, нема ничега.

Једног вечера он дође раније кући — па стаде ослушкивати око куће као какав крадљивац, и жене се црковаху у кући због неких ситница — он упаде у кућу носећи конопац у рукама па и без једне речи поче их по врату шибату, по раменима и глави. Стаде писка жена и деце по кући — нека побеже у собу и заклопи се, нека напоље. Он разјарен као лаф јураше за њима по авлији гађаше их на доват дрвљем и камењем. За тим се врати и одвали врата на соби те и њих две које се ту беху склониле изудару. У оном гњеву он би ударио и мајку своју а немо ли жену Перунику. — Њу је мало дохватио врхом од конопца па му је умакла у помрчину, и те ноћи ноћила је у комшилуку, не вратив се својој кући.

Сутра дан њих неколико полазише кметовој кући па се двоумећи вратише. Марко, као кућни старешина требао је то још увече да расправи, ал' није мого јер је било све љуто и надурено.

Изјутра он пошто се опремише сви, позва све људе и њихове жене у кућу да виде до кога је кривица, да даду задоволења бар колико толико.

Пошто се искупише сви, Марко запита.

„Шта је било вама? Што си ти, Вуче, туко жене?”

„Ја сам их туко: што су безобразне, што једна на другу пакосте, и оће да нам уиропасте кућу“. Одговори Вук.

На ове речи осуше жене као туча.

„Јес! Ти си паметан судија. Па нас груваш крвнички чим достигнеш, а твоју женку само мало окреса по сукњи крајем од конопца. Ала синко мајчин ја ти нећу опростити ако будем жива? Плакаше Даница и заврташе рукаве своје кошуље, на чијим белим и пуним рукама примећаваху се издалека пруге плаве као чивит.

„Све све, али ја нисам ни речи рекла синоћ, а он ме удари песницом за врат, све ми свици полећеше испред очију. Па ако. Побилисте ми ћеду, па убите и мене — ја не марим. Рече Стоја гушећи се у сузама.

„Цакале смо! Како нећу цапати, кад јуче остало ми дјете вође на прочевљу у колевци спавајући, ја изиђо' до на бријег да видим овце и вратим се, кад оне, не знам која изијела ми дјете пред кућу — па га развиле. И све наше свиње бијаху се искупиле. Па да су га појеле или нагрдиле — куд би била моја брука. Да ми је што гођ било овом ђетету, не би ми вала ни ви ниједно живели, па до ђавола. Мене је и онако омрзо живот“. Говораше Ружица бришући сузе.

„Замислите какав је то народ. Кад ја при- ставила и мојом руком пребрала пасуљ, па када се скува и поче јести у њему само угљевље и крца се камење. Ређаше Ружица а Марта је прекиде:

„И ти си казала да сам ја турила пепео у лонац. Ти то ниси виђела, као што сам ја ви- ђела да ти гурну моје дјета у ватру — те му умало ручица не отпаде и не оста дјете богљаво.

„Овди је горе у овој кући но под чергом циганском. Ономад турим ђетињу кошуљицу на вериге да се мало сушне и нека зинат обали у ватру те изгоре, ђеца нису могла дохватити. До- даде Круна.

„Ти Стојо, дајеш повода највише свађи и кавзи. Што моја жена једе сув љеб сваки дан код пуне куће мрса“? Примети Милутин.

„За то ђевере, што твоја жена кад се једе она се нађе нешто у послу, па неће да једе, а кад ми једемо и ступимо у поса, она узме сува љеба па се унесе тебе у очи и рума као сваки цора (крмача) да ти видиш. Не могу ја служити једно по једно цео дан. Ти знаш да ја имам до- ста посла сваког дана. Сем тога млекар није за- клопљен никад — па нека узме сама, не само она већ свака.

„Да узмем сама. Па ти да се жалиш по селу и да ме брукаш, као што си већ и чинила неколико пута. Упаде јој у реч Роса жена Ми- лутинова.

„Ја се не жалим што узимаш, већ се жа- лиш што си одљуд. Што волиш да се свађа и

ларма. Што си подла и пакосна као мачка“. Одговори Стоја.

Овакве и овом подобне примедбе падале су и киптеле од жена и од људи у један час и у једно исто време, тако — да се ретко што могло знати шта ко говори.

Пошто се изручило све што се имало — онда отпоче Милорад. Сви га слушаху.

„Немојте тако кумим вас Богом! Немојте наопако ако Бога знате! Зар сте накастили (решили се) да раскућимо, да пропаднемо сви. Немојте од такви ситница које су неизбежне мислити да се оне чине у инат некога. „Изнела дјете пред свиње“. Како се то може помислити. Изнела га из куће, из дима и прашине на сунце на чист ваздух. Па и да су свиње нагрдиле дјете, опет не треба рачунати да је то нечија намера била. Оној турио неко пепео у лонац. Зар није било случајева — да прегору' угарци и преломив се одскочи угљевља у лонац који се ту крај ватре кува? Овој опет обалио неко за инат кошуљицу у ватру — а зар није она могла и сама пасти. Оној гурнула дете у ватру. Ја то не верујем, а знам их пуно, које немају јетрва у кући, па им опет дјете пало у бакрач вреле воде, или у ватру, и на мах умрло. На против то се у нашој кући није никад десило код оволике ситне деце, а то је најбољи знак — да јетрве чувају децу својих друга, као и своју, кад оне ту нису?

„Није ти вајде то говорити ништа лудом народу. Ми се морамо скоро поделити. Не може се више овако“. Примети Марко јако забринут.

„То је лако учинити. Али тиме ми би погазили аманет нашег покојног „Бате“ треба ли се бојати клетве његове.

Ове речи Милорадове ућуткаше све и људе и жене, који поражени удаљише се свп куд које. Одоше на рад. Али рађаху ћутке, без зговора, без смеха, без весеља и шале. Тако прође неколико дана.

*

Милорадова жена Савка, беше одлична женска. Висока, младоликаста, здрава и снажна. Милорад је био у време женидбе велики пробирач. Било му се око закачило за неке миразџике. Али отац његов покојни Јеша, саветовао свог сина да узме Савку ћерку једног сиромашног оца и мајке из комшилука, и Милорад га послуша, и осећао се потпуно срећан са њом. Овај Милорад, био је темељ њихове задруге, он је био као гвоздени обруч оглавник са још 8 дрвених обручева на каквој огромној великој каџи.

Једног вечера он леже у кревет са својом добром женом Савком, и учини једну примедбу, управо пожали се код ње како је настао тренутак да се морају делити.

Савка се мало размисли и отгоче.

„Па и поделите се. Боље вам је „сиротовати него срамотовати“. У овој се кући не зна ништа шта се ради. Мене се чини да се ви задужујете изједна, у место да увеличавате своје богатство за децу своју. Ти, са твојим братом остани заједно. Ја и Ружица чиними се нећемо се никад свадити — јер то ни до сад нисмо чиниле.

У овој кући — што се год заради то се све потроши и развуче се. Моја мајка музла је сама пет оваца, са тџм мрсила сву кућу преко целе године и опет прода по неки чанак млада кајмака те купи соли или опанке. Имала је по 5—6 кокоши, па је често носила по 20—30 јаја и продавала. Овде 14 музених крава, 80 оваца, 50 кокоши, 20 ћурки, 12 гуски, 15 патка. Боље је штедити него радити. Овде, ако има, лепа јела за које бих се лених пара узело, то се поједе; лепа пића, то се попије. Чим се коме опанци процепе он их бади и тражи нове, чим се коме процепи ађана, гуњ или чакшире он оће ново; Остари му капа, опет нову. Колико нека ствар служи као нова, толико треба да служи као половна, а два пут толико, као окрпљена и поправљена. Мог оца служе опанци 6 месеци. Кад им се наврши 2 месеца они се процепе, 4 м. носи их окрпљене, тако и све остало. Овди се саме расипа, поред тога што се хара и краде по свакој стаји, по сваком ћошку леже гомиле пшенице — куруза, пасуља, комада леба, и миши преораше земљу у свима зградама. Мој отац није имао мачку, али није имало ни мишева. Мрва леба никад не падне са његове трпезе. Зрно жита, или пасуља кад падне оно се опет покупи и остави. У нашој кући хранило би се још оволико чељади од оног што се проспе — сваки дан даје се свињама по пола лонца ладна јела лепа и запржена са ћулбастима мяса и сланине, то би требало погријати и појести. Па и стока вам опада сваки дан — мој отац продаје јагње од месеца дана за жут дукат. А

ваша јагњад дајете кад им је година по 3—4 динара. Тако и говеда.

Вама пролази време узалудно. Ви сад кад можете, кад сте млади и здрави треба да прикупљујете земљу, да осигуравате будућност својој деци. Беца се једнако рађају и прирастају. А ваше имање није тако велико. Нама треба још земље“. Савка ово изређа као какав дипломат и показа своје схватање о њиховој задрузи које је пуно непоречне истине. Она показа моћ свога разума и способности коју је постигла добротом немаштине и сиромаштва.

Милорад на ово не одговори ништа већ дуго размишљаше и у томе заспа.

*

Једног дана рано с пролећа, запуши се ватра, по качарама, коморама и зградама око куће Перовића.

Нису могли више заједно, и поделили се са ватром, али не и са имањем. Покушавали су неколико пута да и њега поделе али не могу да се сложе. Боје се да се не изварају, и тако сложише се да их подели избрани суд.

Девет судија, председник и деловођа, као и 4 заступника равно петнајест дјелаше пуних 10. дана по 5. дин. = 500 дин. других трошкова, као: хране, цића, пресуде, саопштавање и доношење акта прв. суду 300 динара. Еле 800 дин. кошта деоба.

Имали су свега доста, али то доста кад се подели на 9 части изгледа много мало. Дође им по 20 оваца по пет шест свиња — неком две

краве — неком два вола и т. д. Троици по 1. кућа, а пет њих нису их имали. Место готова новаца Марко показа дуга 1000, динара за који се мораде заклети. Па знате какви су то дугови. Марко је знао коме је у последње време давао повеће суме новаца — па је пред деобу отишо' код њих и затражио квите. Они повериоци писали су квите са новим датумом и годином без обзира на то: што су ти дугови учињени у задрузи па у њој и плаћени. Марко се закле и користи сам себе са хиљаду динара.

Сваки од њих имали су да плате трошка са дугом од 200 дин. За ово су неки продали волове, неки краве, неки овце и свиње, а неки узели у зајам са интересом цванцик на дукат месечно.

Милорад и Милан остадоше у старој кући заједно — ма да и њино имање зна се чије је и које. А остали сви на по само. Они згрупписаше своје делове и опет имали су са чим радити. Марко пак, наплати се добро за своје старјество 1000 дин. готова новца. Он је опет газда, а и кућа му једна дошла на део. Они шесторица, док направеше куће, премештише зграде качаре, кошаре, салашове, кокошаре, ограде и т. д. Док купише качице, буриће, чаброве, ћупове, чутуре, вреће, торбе, лонце, кашике, сврдлове, сикире, мотике, будакове, ашове, плугове, ралице, раонике, разбоје, брда, ступе, лопаре, наћваре, кукаче, тигање, бакраче, тепсије, тестије, кревете и т. д. и т. д. остадоше са свим без стокe — или задужише све своје имање. Пореза је велика, а кућни расходи још већи. А да ви-

димо какав је рад. У години има доста дана, али нису сви за рад одређени. Главни су радови земљоделца пролеће и лето. И у том добу, поред много празника и празничних скраћује се време рада услед атмосферних упуца. Кад је киша, никав се рад не може да ради у пољу, кад је суша не може да се оре ни да се копа. Услед овога самци људи, људи без задруге губе много. К томе треба додати — да има слабости; ако је човек слаб жена поред њега гледа децу и кухевне послове — а ако је жена слаба то он мора да чини. Тако време не чека, а сваком раду има одређено време. Кад бежу у задрузи. Један иде на позиве власти, тај исти на весеље, на жалост, на гробље, у сватове и т. д. Један иде и свршава послове за све. А њих осам раде изједна, и они чекају време раду, а не чека време на њих. Овако се сви траже, сви иду — и треба им више но што им је у задрузи требало, али нико не ради, рад се одмара. Ако се у задрузи разболи 1 мушки члан остали убрзају мало рад и надокнађавају његову дангубу. Ако се жена разболи њу гледају остале јетрове и мужа јој и децу, и муж иде на рад без ни мало бриге. У задрузи мање треба, а више се привређује, код појединца то је обратно. Где рађаху 9 људи и девет жена, требало је једна ватра, један лонац, једна лампа, 1 плуг, 1—2 јарма волова, 1 чобанин за све овце, 1 за све свиње, 1 за сва говеда, 1 казан, 1 бакрач, један лопар и т. д. Сад где не ради ни један треба толико исто, и ствари и чобана т. ј. ако има рачуна да чобанин чува 1 свињче, 1 говече, 2 овце и т. д.

И зар самац има рачуна да плати плуг 50 дин. па да са њим оре по 1 дан у години.

Ко нема стоке, не може имати имаћа каква му треба јер без ђубрета не вреди њива. А ко нема њиве и ливаде не може држати стоке и без једног и другог горак је живот земљоделцу.

Лакше беше издржавати 1 кућу са девет људи, но са једним или ниједним. Два јарма добрих волова, него осам. Један гвоздени плуг за онако добре волове нег' 8 дрвених за буцаву јунад, која од мршавости и изнурености заплећу ногу за ногу кад иду.

Мање кошта умесити леб један за све и на једној ватри него сваки за себе на 8 ватри. Један кувар, који сам за себе кува скувао би за 20 са онолико труда и дангубе.

„Копаћемо ја и жена“. Овим се речима кураже самци и полажу наду на живот. Али ко ће онда месити леб, готовити јело, гледати и чувати стоку, шити одело, прести, ткати, плести, чистити и прати, и на послетку, ко ће вршити онај најсветији посао матерњи око своје миле дечице.

Некад воћњак беше само наоколо заграђен и ту ограду издржаваху 9 снажних људи. Сада и наоколо, и попреко и уздуж испреграђивано, и то више не личи на баште, већ на сокаке и на буцаке; и кад се сумира — сада један издржава толико ограде колико некад свих 9. У тим тесним сокацима сваки се дан води кавга и свађа због путова и богаза, због штета и потрица. Грување стоке камењем и коњем, јурење са пащадима и изјаловљавање оваца, крава и крмача. Па онда трчање кметовима, плаћање таксе —

дангуба и омраза. Некад беше једна њива, а сад 9 и то вам не личи на њиве већ на леје за лук. Неки посеје у јесен пшеницу или јечам — а остали оће кукуруз, пасуљ и.т.д. и почне орати. По два метра са обе стране оставља не пооране земље, или толико мора да нагони волове на изниклу пшеницу и овраћајући волове да погази скоро половину пшенице — па после да се суди и дангуби, а често и главу разбије ту сам своју или свом брату — суседу.

Некад је врвио чопор свиња по воћњаку а гране његове дователе су до земље и нудиле род свој својим пријатељима свињама, а сада се диже коров на њему. Место рода одроњала се свака маховином и гљивама као псето које се почне лињати, а врхови им до пола суви. Целе зиме детлићи, жуђе и пузавци љупте им кору и сладе се разним црвима и инсектима. Уклоните те суве и извањене шљиве, па командујте им нека се поверу свака на своје место — на прописно растојање и добиће те половину празне земље што рачунате да вам је воћњак на који порезу плаћате.

Виноград беше најбољи извор за новчане издатке кућевне, али се рађаше како ваља. Сваке године по једна четвртина његова пређубравата је и даваше огромну количину добра грожђа. Сад је подељен на осам парчета и ниједан га не ђубри. Режу га кад је већ ластарио; копају га, кад је истеро нову лозу од 20 с. м. којих половину изломи прашином, сувим трскама од корова и мотиком. Ореже га и окопа, то му је сав рад за целу годину. У јесен дође да обере грожђе

и по испрекрштаној лози и разном корову тражи и пола сврхани зеленака набере један чабар. По неко дугме на грозду зрело они берући преберу их и поједу и тако сврши се берба.

Човек није запуштио имаће своје усљед лењости, већ усљед немоћи. Не зна куд ће пре главом да удари. Он сиромах то не зна, већ се тужи: „Е брате настаде рђаво време. Некад је родјевало добро, а сад се изопачи све. Пропаст. Смак света“. И порез велики, рад још већи, род никакав. Да се прода. То је најбољи лек.

И ливаде, и њиве, и њоњаци и виногради велики су кидоши. Они оће да се надмећу један над другим. Ко је срећан да се стави у службу код њих, и ко својом вештином и финоћом уме да им се допадне, тај добива врло лепих бакшиша. Ко пак то не умедне, они су ћудљиви, одмах траже новог слугу, новог фризера — да их помодира и кидоши.

Сиромаси, који нема у стоке, они и не грађују своје башчице већ ту на раскршћу, између путова и т. д. посејали неколико оцака поврћа, и место да иду, да раде код имућнији под надницу која је до душе сиротна и мала, он вазда чека стоку у својој башти коју чувају мала и нејака деица оних очева који сами копају или косе, немајући кад да једу леба нити да пију воде. У вече, кад дођу кући уморни и зловољни, њима се саопштава како је тај и тај ухватио краву, овцу, свињче и. т. д. Он, у место да се одмори иде и моли за стоку своју, а онај га осеца као хајдук. И тако му морадне дати и новца, и пића и мрса и жита. Само да се не суде. Сиромах

наплати добро своју надницу и осигура кућу са лебом за 15—20 дана па сутра опет место да иде на рад чека стоку других и хвата је — и по другом пут наплаћује оно што је јуче наплатио. Тако овај изведе живот преко лета ништа не радећи, а зими иде у крађу и отмицу те опет живи.

Ови грешници, што имају 2 говеди, 3 свиње и 5 оваца, који им чувају деца од 6 до 8 год. старости, долазе кући, хватају децу и тучу их немилице. Она бежу по корову и крију се — у место да уче школу и течу знање. На овај начин остају инокосници и без ово мало стоке и почну опадати у свима гранама. Где нема тора, ту нема ни леба, ни кромпира, ни лука, ни купуса, ни пасуља, ни конопље, ни лана, ни вина ни ракије.

Сиромаша и инокосника можете познати и по овим знацима: Све њиве пооране и усејане на време а његова најзад, јер је он морао да изнадничу волове и плуг, па сјеме и храну за раднике и стоку. Све њиве окопате са кукурузом — а његоз се кукуруз уливадио и посветио се, јер он мора газдама да оконча прво жито па онда своје, за то што дугује за разне потребе. Сено укошено па не зденуто, или зденуто а не ограђено, те га чупера и буче које чија стока. Зденута пшеница у стог или крстине, па не овршена на време већ чекати кишовиту и магловиту јесен — док све миши појели, закисло и иструлило, па по влажном дану пола овршено а пола остало у слами. Када му само са једним обручом стоји у воћњаку под ведрим небом сва

трула. Буре му стоји под стрехом и на њ капље вода труне и пропада. Прекрив'о кућу, па му пола једне стране остало непокривено у недостатку ћерамиде — па је ту мето мало ђубрета од кровине или сламе. Нема свињама свињца, већ му се целе зиме грче испод стрехе и дрхћу од зиме. Тако ни овцама, ни говедима кошаре. Станови никакви а хране ни мало, па откуда ће то ваљати и одговарати својим циљевима. И шта мислите, кад човек није могао да сачува оно што је имао како ће моћи да заради друге што му је нужно и потребно.

И да сведемо сада своје погледе и назоре. Довде смо мислим изнели верну слику из које се види како страдају самци и инокосни људи. На начин овде изложени Перовићи сви јако осиромашисе. Но нису сви. Марко стоји на главном, а Јешини синови Милорад и Мила у задрузи су. И сво имање оних шест њихових братучеда они су купили и платили. Плаћајући им више но други — само нека то буде њихово као што је некад било. Често су пута они помпњали „дугу њиву“ коју је Вук продао Симу Тешићу и не понудив њих двоцу за то што су били у свађи. И то за врло малу цену.

Ми смо довде испричали, како су Перовићи постали од онако богатог стања пуки сиромаси. Али тиме нисмо још све казали. Што се год до сад догодило, то је била само пред-игра, а сада настаје главна трагедија која ће се на раскомаданој задрузи Перовића одиграти.

*

Да прелистамо прво судбину нашег Живана и његове Данице, па ћемо после и осталих.

Живан је био добар радник, али хрђав господар. Нити је умео да броји ни да рачуна, ни да мисли. То је све у место њега чинила Даница. Гди је год био вашар, игра, моба, весеље и т. д. Њих су двоје ту морали бити. На њима је било одело увек лепо, помодно и чисто. Он је нерадо ишо на игранке, али је морао играти онако како му Даница свира.

Пошто је Живан скоро сво најглавније имаће отуђио и доспео само на окутњицу Даница му роди сина. За овим у другој години и ћерку. Деца су била к'о златне јабуке бујала су и расла на зарок. Даница се откану више моде и посећивања игранки већ је само гледала децу своје двије очи. Живан је се осећао срећнији но икад. Трчао је и радио и код себе и код другога — па је доносио својој жени и деци све што је требало и задовољавао их у свима погледима колико је мого. Често пута, он је се вајкао код Данице, како су они лакомислено упропастили своје лепо имаће, и како су се огрешили о своју дечицу која су расла као анђели.

Даница је се много мучила при порођају ћерке, и коне су разгласиле да она неће више ни рађати децу.

Још само два месеца, па да се наврши Живановом сину 4. год. А он умре. За овим седамнаести дан умре му и ћерка. Живан је ишао као луд и дерао се као мечка за својом сахрањеном срећом и надом. Даница је се пре-

вијала као отровна гуја и кукала и дан и ноћ. Али све узалуд, кога нема — нема.

Једног дана, он је сејао пасуљ, па кад пороси киша — он дође у једну кошару и ту мало поужина. Кошара је била до оградe око које опасиваше пешачка стазица. Баш више кошаре, средоше се две жене, једна иде са, а друга на перило и обе носе на мотци кошуље. Оне се здравеше на засталоше и почеше разговор. Живан није знао које су, нити хтеде видети. Али је пажљиво слушао њихов разговор.

„Бога ти, зар помрјеше она вајна ћеца Даници? Запита једна.

„Ада ја! Помреше сирочад. Одговори друга.

„Шта им би, кумим кога Богом“.

„Бог зна“.

„Даница више неће имати ћеце!“.

„Кажу да неће“.

„Немо Бога ти да се чује. Даница је свакојака. Она је била непоштена и као девојка и млада. А то Бог не милује. Била је закрочила оног вајног Живана, и није га сматрала ни за лулу дувана.

„Јесте и то. Али она је несрећница највише учинила, те се они издјелише и сви пропаше. Покојни Јеша оставио је аманет да се не дјеле, а они погазише то све. Па зар постиже их нека клетва: „Бог с’ нама био“.

Да им не беше оволики терет на леђима, оне би још ту разговарале о које чему али не могаху, и тако се размимоиђоше и одоше свака на своју страну.

Живан мишљаше о овом рзговору дуго и тако заспа. Спава мало, и усни чудан сан. Чисто и бристо он у сну као на јави виђе чича Јешу и обоје његове деце. Пробуди се и поче зверати по кошари нешто говорећи са стиснутим зубима и песницама. Вијао је главом на све стране, као ћурка која тражи погубљену пилад по трави. Затим седе на праг. Стеже шакама главу по слепим очима, и поче говором полугласним.

„Сећам се добро. Бата је био овога часа овде — са мојом ћецом — са моја два анђела. Само што не знам, ко је то био што се разговараше овде на путу. Саслушах све речи, али не знадо' ко их изговори.

Па шта чух? Памтим добро. Још ми зује оне речи у ужима. Звоне као звоца, тутње као громови. Ах! Ала сам ја несрећно створење на земљи.

Моја жена непоштена, и ја то све као муж њен мирно гледао својим очима. То је истина, и за то је нас Бог казнио у узео нам је двоје деце — два живота. Она више неће ни рађати децу. Па нека — то је још и боље. Клетва по којног Бате постигла нас је... Шта сам ја? Вреди ли шта мој живот?! Идем, а не знам куд. Радим а не знам шта. Живим а не осећам. Ја управо лутам. „Лутајућа душа“, то је моја. Ах, Бато! Твоје се рјечи испунише. Ти си био светац а не човек“. Подиже руке и очи к небу па завика дршћућим гласом. „Молим те. Преклињем те. Моли се за мене код Бога нека ми опрости. Ја ћу својом вољом да бегам к' вама, јер овде на земљи не могу више живети. Зар није боље

гледати ђецу своју како се играју по рају — но трпети ово тегобно тело које као тешки ланац окивају и муче душу.“

За овим се брзо окрете и живим корацима пође кући. Дође у собу. Даница ту не беше. Он скиде велики и зарђали гарабиљ са чивилука и мету уста његова себи на леву сису, па узвикну „опрости миз Боже и свети Лука моје крсно име. Причао ми је покојни Бата, да су самоубилци велики грешници. Ал тај исти Бата са моје двоје невино, мило и драго ђеце мало пре позвашеме ме да идем са њима. То је за мене највећа срећа и радост. А то ми је немогуће учинити док не одвојим душу од овог грешног тела“....

Кад ово изговори. Он палац леве ноге завуче под браник, за тим стеже срце и гурну прстом у обарачу. Пуче пушка — а он се пружи по поду собе и не мрднув ничим издахну.

Дотрчаше оближње компије, а за њима и Даница која беше отишла ради разговора код једне коне, и осу се плач и кукање.

Браћа и братучеди сахранише га лепо и издадоше му за подушје.

Даница је као наслеђница заоставшег имаћа — рачунала да ће се пограбити не само удовци већ и првоженци — да је испросу — али се преварила. Нико и не помену. Она, кад то виде. Дотера се као стари фијакер. Направи шишке и бароке (зулке) намаца се белилом и руменилом и отпоче стари занат. Она постаде продавачица — шта мислите? Цвећа. Или рада својих здравих и снажних руку. Не! Ни једно ни друго. Већ продавачица свог и туђег тела. Постала је блудница,

тај гадни црв — који са својим отровним зубима подгриза срећу и благостање роду људском.

*

Чедомир и Круна имаћаху шесторо деце и сва бијаху једно другом до увета. И они су грешници свели своје имовно стање на најмању меру. Од стоке имају 5—6 оваца и 2—3 пса. На селу, два сталеза најралије држе повећи број паса. А то су: људи имућни, који стрепе од лопова, и људи лопови, који се боје од свакога. Ови лопови — док једу крадену сланину и месо, док пију ракију и вино, док се разговарају о крађи и утаји — док преварбавају и прекрајају разне ствари за одело и обућу и т. д. дотле њихови пси својим сигналом јављају свачији долазак, и они одмах то све склоне и сакрију, и тако животаре са крађом дуго, без да падну власти у шаке.

Чедомир, чим се подели и изађе из задруге, он паде у канџе интережџија и зеленаша као муха у мрежу паукову и ту се са свим изгуби. Научио помало радити, а имати свега доста за себе и своје — па му то необично и чисто криво. Немајући много којешта, а често пута и суха хлеба, и гледајући — како неки имају и кркају; млеко, сир, кајмак, месо, маст, сланину, вино, ракију и т. д. Па разна одела, обичног и стојећег, зимског и летњег — он дође на ову жалосну мисао: „Није гр'ота одасути мало ономе коме се прелива“, и тако се одаде крађи. Глад и немаштина научише овога несрећника и препредоше га до крајњи граница. Кад није могао

да краде у извесном добу година — он је се издржавао кривоклеством.. Ко је год и ма за шта као кривац стајао пред судом — њега је Чедомир бранио и клео се за њега, али за добру цену. Пред судом је изгледао тако кротак и фини, и говораше увек: „Нећу криво тако ми умрлог часа. Нећу бацити у потомност моје шесторо ђечице“, ит.д. Ама прави назарен. Али као главна и стална потпора бепе му позајмица, коју је од сваког узимао, а ником не враћао.

Од страха његовог, давали су му људи што је год затражио, и то нису тражили никад да им он што врати.

Он је живео више трпећи но једући и пијући — јер крадени је леб врло непријатан. И он, и жена и деца му ретко су кад и шта радили и то чешће код другога но код себе.

Они су живели на штету друштва.

*

Вук и Перуника немајући деце. Једно им се родило и седми дан умрло, јер бепе незречно. Вук имађаше много махна а ни једну врлину. Он је се радо играо карти и многе ноћи провео неславајући. Опијао се је много, па тако се са сваким свађао, а често пута и потуко. Он је због својих престапа имао да плати неке огромне глобе. Али Марко га научи те преведе имање на жену Он има земље прилично, али усљед нерада запуштена је до зла Бога. Код другог је наднично и радио сваки посо добро, а код себе врло хрђаво. А то је за то што није им'о с'ким нити са чим. Сваком раду, а нарочито те-

жачком требају једне ствари са којим да се произведу друге. Он ничега није имао.

Једног пролећа — рано се поче копати виноград. Око 20 њих копали су код Милорада и забашуравали свој тешки посао разним шалама, доскочицама и подсмевкама.

Вук нешто не беше добро расположен. Жаљаше се како га пори низ прса онај ладан пасуљ, паприка и ракија које су имали за ужину.

„Гурни, гурни Вујо. Гле како се обесио ко гаће о плоту? Шини, шини мало из раменица! Гле остаде на риби?! Ала је смочи згодно. Ама он ти је прави Хришћанин. Не би он меса уз ове посте окусио да га убијеш. А рибе, то он страшно бегенише. Она истина у дубоко живи. „Ако је то у дубоко онда нема ништа плитко“. Рече један који беше изашо на јарак пружајући прст у његову мотику — коју једва дизаше и спушташе.

„До ђавола. Кад је луд нека дућка. Да је њему „дуга њива“ не би он ту дућкао. А даде је за онако јевтину цену.“

„Е, да му је сад она, он би је опет продо. Ала би се поткрвавио као шиљеже у јесен.

„Пошто но је даде?

„Није је он ни прод'о већ Перуника.

„И то за петнајест дуката.

„Је ли издала тапију?

„Јок Већ квити са дуплом ценом своје-ручно написату и потписату.“

„Ја истина, Перуника му је писмена.“

„Кад би се некако до те квите дошло. Па да се муне у ватру. Опет би Вујо д'шпо до лица.“

„Оно истинз, није „дуга њива“ била онаква кад је продата као што је данас. Јер Вук је беше много са радом запуштио. Данас је боља. Кад је продаде био је са нама у свађи па нас није ни понудио. Сутра нека ми да од ње тапију — добиће од мене равни *сто дуката*“. Рече Милорад.

„А! Беше му работа. То је отишло као зрно песка у море“. Рече последњи, и пређоше на други разговор.

Тако копаше до мрака. Одоше кући. Вечераше и разиђоше се. Небо ведро као стакло, месечина греје као дан. Вук иђаше уским и блатним сокацима, чији пролаз сеоска кучад саопштаваху једно другом. Он иде полако носећи своју мотику преко рамена — нешто дубоко замисљен. Па шта је друго мислио, но о оном што су тога дана разговарали, о дугој њиви, и крађи оне проклете квите.

„Сто дуката готова новца“. Шапташе он. „То је велика сума. Петнест и сто, то је велика разлика. Па и од тога дужни били 5, и примили само 10 дуката.“

Да је моја дуга њива, не би је сву ни продаво већ половину — узео би за половину 50 дуката па квит посла. За ту би суму купио 1 добре вочиће, 1 краву и 10—12 овчица. Па би ти ја лепо радио. Не би ишо у надницу сваки дан и радио на оваком дугом дану за црвљива 4 гроша. Па још, да му једем ладан пасуљ и да

му пијем патоку — те да ми се кидају прева од љутине. Ала је то лепо имати своје вочиће — па не носити дрва чак из планине на својој грбини, и опет пребацивање и подозревање од комшија као да им ја горим ограду. Па у воденицу. Носим по 40—50 ока чак на 2 сата даљине и лети и зими. Лети нам леже потсчаре усљед суше, а зими усљед мраза. Еле ја сирома морам носит изједна

И ако досад нисам ништа крао, гледаћу да украдем ову квиту, или ћу кога подговорити и потилатити да је украде“. Ове га мисли доведоше до прага своје куће. Отвори врата и уђе у кућу у којој гораше велика ватра, крај које сеђаше Перуника и предијаше кудељу.

Овог истог пролећа, на сам дан „Цвети“ који беше тих и ведар Вук беше уранио механи да купи дувана. Кад се беше вратио, он на путу треву Симу Тешића садашег сопственика његове дуге њиве. Са њим иђаше сва његоза задруга. Пуна волујска кога возаше се мале деце. Вук се здрави са њима и прође, а брзо и не приметно погледа преко свију и виде: да сви одоше цркви на причес која је далеко пун сахат ода. Он је се из раније решио, да квиту украде пошто по то, па је то саопштио свом комшији Миладину једном врло вештом лупежу. Сад му беше настао тренутак да покуша извршење свог плана. Идући оде код Миладина и саопшти му за тај тренутак. У кратко измењаше своје мисли и пођоше право Тешића кући. Нит' кога трефише нити стигоше. Цело село отишло цркви и изгледало је као пусто. Они се привукоше близу

куће у једну кошару и управише своје погледе на кућу.

У кући се не чујаше нико. У место чељади врвила је ларма од кокоши, петлова, гусака и ћурки. Свака стаја затворена. Изгледало је да ту нема живе душе.

Обојца пођоше напред, и уђоше у увлију. За тим Вук вијаше главом као ћуран, који је високо негде у облаку углед'о неку тичурину. Док Миладин извади из цела неку скучену подебелу жицу и дође пред врата Симиног фајата. Мете онај тел у рупицу и нави два три пут. За тим извади па га поче превијати. Мете га опет и чагрњу по кључаоници. Гурну у врата и она се отворише. Он уђе унутра и поче ломити катанце на сандуцима. Вук и сам пође за њим, јер мишљаше, спокојнији ће бити у згради под заклоном но у авлији — јер би га могао неко са стране видети. Чим уђе у вутра, он затвори за собом врата и закључа.

„Врло добро“! Повика Миладин. „Сад можемо без бриге овде тражити до мрака“.

У првом сандуку нађоше један свежањ хартија, али од мање и никакве вредности. Миладин је развијао а Вук читао све редом, али узалуд. Квите нигде ни од корова. За тим претурише све, пребискаше сваку ствар и направише читав вашар у згради, али нигде и ништа.

„Шта ћемо сад!? Повика Вук.

„У другу зграду. Има он и облигација. Квита је са њима спакована“. Одговори Миладин шапућим гласом и дрхћући од гнева и љутине. За овим на све стране провирише кроз

брвна и видеше да се ко не приближава. Не спазише никога. Отворише врата, и тек што изађоше пред зграду — док из амбара помоли се двоје деце Симово, Илија од 11 и Јерина од 9 година.

„Кога тражите ви!? Викну Илија.

„Ми докони“. Промуца Вук.

Деца су видела где изађоше из зграде ови људи — и пођоше право у њу. Кад имадоше шта и видети. За ово време они поражени овом појавом не умеђаху ни да кроче.

„Ви сте дошли да крадете. Лопови једни. Казаћу ја бабу кад дође. И удареше обоје у плач.

„Шта ћемо сад!? Викну Миладин.

Нисмо ништа узели. Да бегамо. Одговори Вук.

„Он може казати да му је ту било 200 жутих дуката“. То изрече и потрча за децом шкргућући зубима — стиже на прелазу оно женско ухвати га за разбарушену косу левом руком а десном за велики нож, који му стајаше за чарапом десне ноге. Нави дете преко леве ноге и закла га. За тим као ђуле топом терано надале се за Илијом и стиже га. Ухвати га левом руком за уво, а десном гурну нож свој у гркљан детету и закла га. За тим стиже Вука и обриса своје кржаве руке о његове кошуље велећи му: „На овај грех ти си ме навео, прими крв ове деце и на своју душу“. Ово се све изврши за тренут ока, нити ко чу нити виђе.

„Пред вече дође Симо и кад виде своју поклану децу пренерази се од чуда. Стаде писка и вриска чељади, скупн се сав комшилу и цело село.

Пошто је претурено све по згради, а није ништа однешено, одмах се констатовало да је нешто тражено. Сима се сети за ову проклету квиту, па шалну председнику те општине који беше врло енергичан и предузимљив, и те ноћи сам оде под прозор Вуков који немађаше паса, и слушаше. Е да би што могао докучити и сазнати. И лепо и јасно чуо је како Вук исприча цео догађај својој жени Перуници. Сутра дан — повезаше и Вука и Миладина, и нађоше трагове крви. Спроведоше их у срез и оковаше у тешко гвожђе. Ни Вук ни Миладин не признадоше дело никако, али се опет осудише по 20 год. робије.

*

Гвозден и Милица имађаху 4 деце. Нису се много ни испустили. Ма да беху и они нешто продали од главног, али опет имађаху доста и држаху по мало стоке од свију врста. Они су били и дужни приличну суму новаца неком трговцу у чаршији. Главна несрећа била је међу њима, што и Гвозден и Милица имађаху страст за пићем. Ракија, то им је био највећи идол на свету. У главном, и они су били на прагу пропасти, и да сведу своју имовину на ону законску меру — која им заштићава 5 јутара орања. То је зависило од воље њиховог повериоца. Само да их тужи па му је зора.

Једног пролећњег вечера Гвозден се враћао са мобе на којој је своме суседу помогао правити неку грађевину. Па кад је био поред куће једног свог сељака, са којим је био у свађи, јурне на њега онако из ненада куче и толико

га уплаши — да је се тресао као од грознице — а био је у стању напитом, почне купити камење по путу и потезати се на куче са разним и врло гнусним псовкама. Куче услед раздраживања користећи се помрчином и његовом неприсебношћу уједе га за ногу. Услед чега се он јако разљути и у тој љутњи дође својој кући, узме пибодову пушку и опет се врати натраг — да се освети кучету и његовом домаћину. Чим дође до авлије, куче га осети и опет нападе на њ. Он га узе на нишан и окиде. Пуче пушка, а куче умукну — погоди га по сред чела. У исти мах зрно удари у мали стаклени прозорчић — па одатле у дувар пролетив кроз собу његовом непријатељу а господару убијеног пса, који скочи, па и сам испали 7—8 бојевих метака. За овим у зору, узме једну велику кладу па гурне у врата свог подрума и иста извали. За тим оде и јави власти која одмах дође на увиђај и констатује да је некакав зликовац напао на кућу овом човеку. Извршио опасну крађу у новцу и неким стварима, и кад је се домаћин куће јавио и викнуо за помоћ, непознати зликовац гађао га је из пушке и тиме учинио покушај убиства а пре свега да му је убио и пса, који му је сметао да изврши дело.

Тог истог дана позваше Гвоздена и метуше на њ' тешко гвожђе ставив га у затвор.

Марко га је научио — да не призна ни за живу главу.

Година дана има како он лежи у затвору.

И већ једва једном одреди се претрес.

Седам сведока сведоче — како су Гвоздена тог вечера тревили да је прошао некуд по мраку са пушком.

Марко се постарао и спремио сведоке око 12 да докажу како Гвозден није тог вечера имо пушку — већ да је са рада отишо кући, и тек што се са њим раздвоили чуле су се пушке. Ту-житељ је требао да положи заклетву — али није смео, јер је сам обио врата на подруму, и да је непажњом Гвозденовом зрно ударило у прозор, кад је он гађао пса те према томе он није ни био крив, колико му се придевало. И тако пристадоше на суд.

Гвозден пристаде да да сто дуката свом ту-жиоцу — без помисли на то откуда ће то дати.

Његов повериоц, коме је он дуговао одмах затражи наплату — а за овим и полиција извршење пресуде. И Гвоздену оде сво имаће кретно и не кретно за дуг и за кривицу. Он, жена му и 4 деце остадоше без крова, без игде ичега.

Марко му даде колибу те у њој склони се за време — док му општински одбор даде сеоске утрине један део, чак на крај села до саме планине, и он тамо направи мало кућице, која више личи на трап но на кућу. О проклета ракију. Доста ли си срећни људи унесрећила; часних осрамотила, богатих осиромашила; добрих позлила и праведних огрешила. Вредно је споменути: да овај Гвозден није никако пио ракију док су год били у задрузи.

*

Петар и Марта имају једно дете мушко. Они живе у врло скученом стању. Наполица и

надница била им је верна другарица. Стоке нису имали, сем кокоши. Челично трпљење — чемеран живот. Нада у будућност више куражи но пуна кеса, јер кеса се одмах да испразнити, а за изгубљеном и пропалом надом стоје нове и боље.

Овај Петар, био је деликатан човек. А како још то не би био кад је имао част служити у дворцу краљевом 2 године као гардист. Против његовог карактера — нема се шта рећи. И у добру и у злу био је весео и равно-душан. Био је здрав и снажан, и за сваки посао предузимљив.

Његов друг и исписник, који је са њим служио у војсци, беше наредник жандармерије у окр. вароши. Једном га спази где стоји на пијацу међу гомилом надничара са мотиком на рамену, и чисто га пожали кад га виде, онако јадна, испијена, удављена и изнурена. Паде му на ум — како је он за време службе у војсци сваке недеље разбијао (ситнио) наполеоне и немилце их трошио. Како је читао писма његовог стрица Јеше у коме му писаше „Перо! немој да се мучиш без трошка. Тражи кад ти год нестане“ и напослетку сети се, како је њему овај исти Перо давао дводинарце, да му истимари коња и т. д. За то му викну.

„Еј исписниче!

На овај глас он се трже и одвоји своје очи са једног малог црвеног човечуљка који се погађаше са надничарима. Погледа у свог исписника па се онако преко воље мало осмену и одазва се овим речима.

„Изволте! О здраво, здраво исписниче!

„Зар баш у надницу па то ти је.

„Тако је време дошло. Мора се.

„Колико имаш деце?

„Само једно дете и једну жену.“ Осмехну се.

„Били ти дошо у жандарме?

„Како да не би, Бог ти помого!

„И то у коњанике.

„Немам коња.

„Ја имам два. Дао би ти једног на отплату.

За шест месеци био би на чисто твој.

„Оћу, ако се не шалиш?!

„Јок брате. Ти си врло добар друг — ја сам тебе волео у војсци ка' рођеног брата, а ти си ми чинио добра која ти ја никад нећу заборавити. Сад могу и хоћу да ти се одужим. Дакле, дајеш реч да ћеш доћи и то сутра рано. Коњ те чека са целим прибором“. Ово говорећи пружи му руку, руковаше се и он пође.

„Сутра рано ето ме добри мој пријатељу.“

„До виђења!

„Сервус.

Као заточеника коме се чита краљевска милост тако озари зрачак среће Петра Перовића, који као крилима ношен жураше се својој доброј Марти и свом милом сину — да им саопшти њихову срећу и спас. Кад дође кући и каза им нову вест сви су трептели од радости и милине.

Сутра дан оде Петар и прими се у жандарме са коњем. На скоро доведе и жену и дете код себе — и смести их у једну малу кућицу за коју плаћаху 3 дин. месечно кирије. Марта се прими да пере рубље жандармима, као и то: плела им

чарапе, рукавице и т. д. а поред тога радила је варошкама разне послове, и зарађивала лепих пара. За непуних 6 месеци службе Пера одужи дуг и остаде његов коњ, па су после живели лепо и спокојно — остављајући по извесан део зараде у штедњу и тиме су осигуравали будућност своју.

*

Милутин и Роса имађаху 3 деце. И они су били сиромашни као и сви остали. Најстаријег синчића дали су... Не у школу. Већ у службу — те чува овце и свиње код једног имућнијег сељака. И они као и сви. Раде као робови а трпе као скотови. Разбијена војска мора да плати главом своју самовољу. То је природан закон — који се не да ничим оспорити.

Једног дана дође Милутин Марковој кући па рече.

„О Марко.

„Чујем Милутине.

„Мене се огади надница. Какав рачун имам ја да надничим по 3—4 гроша дневно и то нема рада сваки дан. Кад је мене све за пару, п леб и мре, и со и опанак и одело и све. Не чудим се ником, већ овој нашој назови браћи Милораду и Милану. До скоро они човечно поступаху са надничарима. Сад се и они поцицијали. Ваздан те јури и не да ти стати ни почешати се. Храни нас као пашчад, а плаћа као милостињу убогима. Ако мало задоцниш, одбије ти грош, или те не прима никако. Ако ти један сат смете киша рад он ти рачуна пола дана дангубе.“

„Па шта ћеш, оне људи да заједу надничару и раднику, па од тога да се обогате. Ко је год тако чинио, виђао сам ја њихово добро“.

„Молим те! Ти добро стојиш са капетаном. Сад око ове „Хајдучије“ гледај те ми учини мало места или за потајника, или за жандарма или пандура, или за шта му драго, само се овако више не може.“

„Били ти био потајник.“

„Како да не би Бог ти помог'o.“

„Онда спреми се сутра. Сутра ћеш бити примљен за потајника.“

„Ако то буде, добићеш од мене добру напојницу. И одчета сутра дан одоше обојица капетану и Милутин без и једне речи би примљен у потајнике да хвата на далеко чувеног хајдука Мартића и његово друштво. Пошто прими пушку и муницију и пође у своју чету Марко га зовну на страну и дуго му нешто шапталаше. Напослетку рече му гласно „свраћај ти чешће код мене, има ћемо ми да разговарамо о некоме важном послу“. И тако се растадоше.

*

Да прегледамо сада, рад и живот синова покојног чича Јеше а задружне браће Милорада и Милана. Они се нису делили, па им се то на први поглед да приметити. Доста имаћа, доста стоке, доста пића и новаца и свега што треба живом човеку. Савка и Ружица пазе се као две рођене сестре. Оне се не ређају шта ће која, већ раде што стигну и што је на реду да се уради. Оне су се надметале шта ће која боље

и више привредити, и ишло им је све како ваља. Милорад има 4 а Милан 3 деце. Обојица имају ђаке који иду у школу.

Година беше добра. И кукуруз и пшеница и шљиве и виноград беше све родило обилато. У јесен се говораше да ће бити вежбање војника.

Обвезници се зваху судници на саопштење. Милан оде, а Милорад оста код пушнице јер сушаху шљиве. Кад би у вече он дође чисто окоран.

„Шта би“. Зашта Милорад.

„Саопштише вежбу.

„Колико?

„Месец дана у месту.

„Да ли ће нас обојицу?

„Позива нас обадва.

„А кад?

„Петнаестог треба да будемо у месту.

„Авај људи! Што ћемо се сада оштетити.

Шљива ће трајати још 15 дана да се суши — а кукуруз нисмо ни струка обрали.

„Што се бринеш за то? Остаће жене, па нека воде бригу. Како би оне поступале да нас нема. Спасоја момка који суши шљиве) сада не траже. Узећемо му још једног' па нека их нека раде.

„Да можемо обрати бар оне њиве у ади — све ће стока појести, и покрасти народ за ово 30 дана.

„Да идем ја вечерас са Спасојем и са обоје кола, а ти још вечерас нађи 5—6 берача и пошљи их сутра у зору. Те ћемо за ово два дана све обрати и превући у село код салаша. Нека сутра једна од жена однесе шта треба на коњу са још 2 надничара те нека зовну мало

мобе — какве ђечурлије — и нека окомишају. После она два који сиђу метуће у салаш и свршена посла“. Предложи Милан.

„Тако ће најбоље бити“. Одговори Милорад. „Наксутра ћеш ти овде изаћи да се спремимо и да идемо. А ја ћу се овде постарати и наћи ко ће нам остати са Спасојем“.

Тако рекоше и приступише спреми за полазак. Док Спасоје дотера волове и похвата их у кола — дотле Милан спреми 3—4 велика кукурузна леба, лонац, ћасе, кашике, соли, сира сланине и т. д. и наточише једну вучију ракије и метуше у кола па се кренуше. Волови су ишли сву ноћ полако и у саму зору стигоше на њиву. Док Милан пожње шашине и положи воловима, дотле Спасоје наложи ватру и пристави лонац с' пасуљом уз њу. Па и не чекаше да спане роса — већ почеше брати, и скоро набраше једна кола док стигоше и берачи. Набраше и друга, па похваташе волове њих двоица и отераше кукуруз у село код салаша, а берачи осташе берући. Тај дан, и сву ноћ и сутра дан превлачише њих двоица без застоја и одморка. Кад би друго вече, Милан натовари једна кола пуна са наплетима и рече Спасоју: да ће он с тим колима да иде кући, и сутра дан порани у команду. Њему пак нареди да превуче оно што је још остало, и нека са оно радника пожње шашину. Па у вече ће сићи једна жена и донеће заире за комишиоце. Зовните њих повише те све окомишајте, па прекосутра ако озгоко не дође ти наћи онде у селу једног: те унесите жито у салаш.

После онај ђалетак натовари у кола те и ти горе изиђи.

Ја ћу отићи сутра рано, и може бити нећемо се више видети. Гледај богати добро немој да буде „какве штете“. Ово је говорио а очи му се склапаху од силног дремања, јер две ноћи и два дана није стао колико мутна вода — нити је што год спавао. За овим ухвати волове. Стаде цика меденице на воловима, а кола закркташа као банда и мало по мало он се изгуби у даљину коју беше увио густ и прн мрак. Кад изађе на државни друм — он затури порождје и пусти волове. Сан га беше притиско као мора. Он се попе на кола озго врз жито и пружи се потрбушке колико је дуг па заспа. Пре но што је заспао помисли у себи: Волови су матори и изучени, од ничега се неће поплашити, а ако гди стану — ја ћу их кренути кад се пробудим. Он је заркао у дубоком сну а волови су ишли тихо и лагано.

Кад дође у једну лучицу, крај једне реке која је врло бујна при каквом пљуску или топљењу снега услед чега беше друм високо издигнут са обе стране, а при том прилично узан, јер се осипа земља са оне стрмености и саужава га.

Из даљине чујаше се топот неке двоколице, које се приближаваху њему на сусрет. Кад дође близу до на сто метара, док из те двоколице писну танак глас мале трубице. То је био писмоноша, поштар — суруџија. Па је кроз трубу довикивао рабације који му у сусрет иду да се склоне у једну страну пута. Његово свирање не

пробуди Милана. Он спава као заклан, а волови уватили коловоз средином пута, па само дундају ногу пред ногу. Суруџија приђе већ близу и мораде он да зађе у страну. Али кад би поред волова он писну у трубу и волови се поплашише јурнув под пут преко оне стрмености. Кола се претурише, а са њим Милан полеће и лупи самим теменом о суву и тврду земљу, и одатле се не диже. Не прође много, а наиђоше неке рабације, па приметив кола и волове зауставише се. Зовнуше два три пут, али се нико не одазва. Они почеше палити машину и пипати око кола — док нагазише на човека. Пипнуше га. Беше врућ. Ослушкиваху и чу се дисање помешано са крчањем. За овим изручише жито из кола. Дотераше кола у исправност и извукоше их на пут, за тим узеше оног јадника и метуше га у кола, па пођоше напред и дођоше до механе која не беше далеко. У механи беше пуно обвезника који бежу пошли у команду, међу којима имађаше и Миланових комшија, који га познадоше кад донијеше лампу и видеше га — он већ у 12 часу свога живота. Узеше свећу од механџије и запалише му. Он издахну. Један од комшија отера га кући који стиже тамо у сами расвит. Несретни Милорад беше се спремио да пође на пут, па очекиваше Милана и надаше му се сваког минута. Кад га виђе мртва у колима, стаде се лупати песницама у прси и чупати косу на глави кукајући колико га грло доносило. Стаде писка жена и деце као црва у огњу. Скупи се цело село и плакаше мало и велико. Милорад са-

храни свог рођеног и јединог брата, па се спреми и оде сам на вежбање.

*

Мартић и његово друштво постадоше страшило светско. Многе домаћине поубијаше и силно благо отеше. Вук Перовић побего је с робије и удружио се са њима. Он је оглашен за хајдука и глава му је уцењена 2000 динара ко га убије или власти изда. Говори се, да му је брат Гвозден Перовић главни јатак. За то му и јесте место баш како ваља. Кућа му у самој планини, Зли језици говоре, да се у кући Гвозденовој неколико пута састајала четири Перовића, Марко кмет, Вук хајдук, Гвозден јатак и Милутин потајник. Ово је заиста чудновата ствар. На једном месту видети Бога и ђавола, ловца и зеца и вука и козу. Све силе спојиле се у једно. То предсказује неко велико зло.

Рано с пролећа полиција уђе у траг хајдучима, а за њима и пред њима направи заседе. Кад хајдуци наиђоше на заседу и почепе се пушкарати у ком пушкарању Вук погибе. Овај траг хајдучки показао је Марко власти и ишо је на то да погине — харамбаша, па да се то придене као да је Вук учинио, те да му се спасе живот и ублажи кривица, и да се узме за главу Мартићеву 5000 дин. Такав је план био спремљен — али не испаде онако како људи желе већ како судбина донесе.

Марко окарактериса и себе и потајника Милутина код власти са смрћу хајдука Вука њиховог брата. Убити брата свога за срећу јавне

безбедности и личне слободе — то је више него патриотизам. Тиме се најбоље показује одвратност према непоштењу, па ма то чинио његов једини син.

Милорад оста без свога брата. На имању великом, и са великим бројем разне стоке са 7 нејаке деце и две немоћне жене. Он, од кад изгуби брата, изгуби све што га је подражавало на живот. Његов рад, ход, разговор и сви покрети личили су на покрете болесна човека, док се никако не жаљаше да га што боли.

Дође јесен. и он се спремаше за годишњицу свом покојном брату Милану.

Једног празничког лепог дана, тек што сунце зађе за оближња брда тежећу ка заходу, а вечерњи поветарац дахну и освежи свако живо створење, која су се од огромне припеке сунчане сакрила под дрво, под листић, под травку. Једини ратар не уступа сунцу, већ ради бришући са лица крупне капље зноја. Ради за то што мора. Милорад сеђаше на клупи пред кућом и посматраше заруделе шљиве којима пуцаху гране од силног рода.

Залаја куче. Док на капију уђе један дечко, уђе други, па трећи и т. д. Уђе их до 50 а за њима напослетку уђе један човек у швапском оделу. То беху ђаци са својим учитељом.

Деца приђоше руди Милорадовој који чим их спази скочи на ноге — напослетку здрави се са учитељом и понуди га да седне. Он седе, а деца плинуше по воћњаку као овце за опалим шљивама и браху разно воће које беше созрело.

„Ви сте ишли мало са децом у шетњу — учо?! Отпоче Милорад.

„Јест. Водио сам децу у планину, тамо код манастира и друге неке историске знакове показивао им.

„Ја, ја. Наша је планина богата са тим знаковима. У њој има неких манастира, градина, црквина, шанчева и т. д.

„Јесте.

Опет залаја куче.

На капију уђе 1 жандарм са пушком, кмет Јанко (који прими кметство од Марка), општински викач и два одборника.

Назваше Бога, и сви се редом здравише. За овим кмет отпоче љутито :

„Милораде! Имаш ли ти да платиш порезу?

„Ја немам.

„Немој те људи кумим вас Богом сеирити моме. Ви сте напустили да ме глобите па то ти је! За име Бога, кад ми ти као човек имућан и најсигурнији у целој општини тако одговараш шта ће ми рећи ова гомила сиромаха у нашем селу.

„Ја би волео да платим но ико други, али кад немам. Шта ћу сад!?

„Бе су ти волови?

„У пољу.

„И коњ.

„И он.

Кмет пружи прет на викача и једног одборника, и рече :

„Вас двојица идите у поље, те потерајте сва 4 вола и коња судници“. То рече па се окрену и пође. За њим и остали.

„Оћете ли пити што?

„Хвала. Нећемо. Немамо кад.“ Рече кмет и одоше сви брзим корацама.

Учитељ посматраше овај призор, па дубоко тронут запита.

„Колико плаћаш порез Милораде?

„Преко 400 динара годишње.

„То је прилично велика сума.

„И не би била, господине учо, да је као што треба. Нас сељачке сатире незнање више но све друге незгоде.

„Како ти то мислиш??

„Ево како. Нема још ни 8 година како смо се ми подјелили. Нас девет пунољетних људи и девет жена били смо у једној кући. По мало се радило, а имало се свега доста. Нико није знао шта је мука ни умор. Увек одевени и обувени. По сто дуката у злату увек, нисмо мање претрзали, а некада смо имали и по триста. Данак смо плаћали одмах чим се разреже за целу годину напред. А од како се изделисмо, ми пропадосмо сви коначно. Ја и покојни Милан остадосмо заједно, и како који почеше продавати парче по парче од наших бивших задругара ми смо куповали. Прво, покојни Живан уби се због жентурине, за тим Чедомир одаде се крађи и нераду. Па Вук разбојништву. Гвозден цијанству и т. д. Инокосни људи у великом су пријатељству и тесној вези са бедом и невољом. Беда нагони људе у крађу, а крађа на робију. Робија опет рађа хајдуке. Чим је наш брат Вук побего у хајдуке — он је тога часа казао осталој браћи: „Ти ћеш ми Гвоздене бити јатак. Ти Марко

власт. Ти Петре жандарм да чуваш и помажеш власт. Ти Милутине потајник да ме хваташ.. Кукали сте како немате рада, како немате посла, како се рад ваш не плаћа. Ето вам сала посла — без муке и зноја. Ја сам ваш госа, ја ћу вам давати добре награде за услуге ваше..¹ Сви ови бедни људи одрекоше се мотике и плуга, а издржавају себе и своје са оним што плуг производи. За несрећу моју — имање њихово махом је прешло у моје руке. Ту је имање. Али где је Чедомир — где је Петар, где је Гвозден где Милутин, где је Вук, да га ураде — па да им дадне плода за храну. Док бијасмо заједно, радисмо сви за једног — а кад се изделисмо, ја морам радити за све сам. Јер њихово имање пређе у моје руке, али не пређе и њихова радна снага, јер они у место рада сви се одадоше неваљалству, не раде о хлебу а једу га. Тај хлеб морам ја сам произвести, прво њима, па мене шта остане. Док рађаху они надницом, зарађиваху и за мене и за себе, ту истина нисмо добијали онолико колико смо имали у задрузи. Јер слуге броје данове, и надничари сатове. Они раде без воље, без енергије, као да су за то осуђени. Они се свима силама труде да што мање снаге утроше, а да што лепше и удобније живе, док сопственици који себи раде мање гледају на удобности, а труде се да што више произведу добара и намарница радом својим.

Ова разлика мањка, између сопственика, слугу и надничара, чини те се прави ушпарање 1. плаћа се радницима незнатна надница, 2. журба у раду и давање мање одмора и 3. даје

им се хрђава храна и пиће. Овим поступком, имућни људи нагоне сиромахе да се са свим одрекну рада — па да краду и отимају. Али и ови „имућни“ нису толико криви колико им се приписује. И они једу оно исто што и надничари кад су са њима, а кад су сами још и лошије.

„Дајте нам у зајам — на почек. Повиш'те нам надницу. Довикују нам надничари.

„Немамо ни ми. Видите ли људи, ако за Бога знате? Да се и ми мучимо горе него ви.

„Лажете. Ми вам не верујемо — док вам не опашемо усијане вериге по голом телу. Тад би посуктали жути дукати као жар“. Одговарају нам они. Кад нам тако у очи веле шта раде кад ми не чујемо, и тако могу да наведу какве зликовце па да ми погњаве ову децу а за мене и не марим.

Ове јадне жене као на робији су — или као у неком пожару. По сву ноћ месе, варе и кувају по ваздан трче за стоком и носе јело радницима. Никад се не одморе — никад не до спавају, нити им се зна време јелу ни пићу. Кад им буде време да ручају — оне од тешког умора место ручка напију се ладне воде. Лањске године сушисмо шљиве и изгубисмо на њима. Ове године пошто урадиемо виноград и задужисмо се на име његовог рада 60 дуката удари туча и све уништи. У осталом година је родила, али нема ничему цене. Стока, од како је почеше слуге гледати поче јако опадати. Ја осећам да с дана на дан идем назад. Овакав живот гори је него смрт. Ја сам негда трчао и купо-

вао и стоку и имање од мојих братучеди. Али ми се за то они сада грозно свете. Ја им признајем да су срећнији од мене, да боље живе него ја. Ако немају, ни од кога и не презају, а ја сваког тренутка надам се штети, похари и отмици“.

Ружица донесе на послужовнику кафу и воду — са једним стаклетом љуте ракије па оде — они почеше пити разговарајући се.

„Заиста, све је тако Милораде. Добро си казао, фактички, данас нема на овој земљи живог човека који би могао рећи да је срећан и задовољан. Примети учитељ и поче сркати кафу — дивећи се филозофији овог простог сељака.

„Имао или немао све ти је једно“. Настави Милорад. „Срећније живи онај који жуди за лебом но онај, кога има а не може да га једе од великог умора. Човек уморан, као и болестан. Они су продавали парче по парче, па су се тиме сладили и троили. Знали су бар колико толико за живот човечански, а ми никако. Ишли смо само на то да што више имања приграбимо, и кад смо с великом муком и трудбом то постигли — сад ће да нам главе дође. Зар није усљел претераног рада брат ми лане погинуо, па Бог зна шта и мене чека ?

Претеран рад је као год утакмичар на коњској трци. Кад утакмичар падне и сломи врат онда гледаоци прсну у смех и пошалицу, гледаоци то су нерадници и сиромаси.

Ми смо сви повезани у једне вериге, па кад један падне он повуче и остале за собом. Ко мисли да побегне од вишине у напред, да се од-

воји од бедних и невољних, тај остане последњи кад се окрене „на левокруг“. Тај обрт, тај „левокруг“ не чине људи, већ судбина и време. Ако икад, сада је настало време да се у људски живот примене оне свете речи мученика Христа који рече: „Гледајте ствари својих а не своје“. Себичњаштво је највећи противник напретку људском“.

Тако се јадаше Милорад своме учитељу који га слушае и посматраше пажљиво. За овим слушае му ракију и нуђаше га да што ужина. Учитељ је пио — али ужинати не хте — пошто је скоро било време и вечери.

Учитељ рече Стевану и Миленку ђацима Милорадовим да остану, а он са осталим поздрави се и оде.

Дође и мрак. Жене музаху краве и лучаху телад — а Милорад сеђаше у кући крај ватре и држаше на крилу своје женско младунче. У ватру беше управио поглед — а мисли су му прелиставале далеку прошлост. Сети се на свог доброг оца Јешу, и на његове речи које на смрти изговори. Док од једаред уђе у кућу узверена и поплашена Савка. За њом и Ружица па две слуге и сва деца. За овима уђе млад и леп човек у богато искићеном оделу, са пушком у рукама држећи је на руди. У тај мах и на друга врата уђе други мало постарији човек, обучен као први, и обојица викнуше у један мах:

„Пст!“ Милорад устаде спуштајући дете на земљу.

„Везуј се, викну онај први.

Милорад као изван памети гледаше час у једног час у другог. Онај старији лупи га грлићем своје пушке по врату тако снажно, да посрну.

„Шта чекаш ?

Дете једно врисну кад виде да му ударише оца. Онај млађи нареди Ружици да га носи у собу и да га држи за уста да не плаче. Она га узе, однесе и ућутка. Милорад отпаса појас и даде једном слуги да га веже. Пошто га веза — онда онај млађи заповеди слугама и Савци — да иду и они у собу и да се никако не усуде из ње помолити се јер ће главом платити. Онај старији скиде вериге и мете их у ватру.

„Ђе су ти паре? Отпоче млађи.

„Ја немам ниђе марјаша.

„Зар смеш да лажеш?! Продера се старији и лупи га кундаком у леђа што игде може.

„Немам тако ми истиног Бога: Данас су ми за данак отерали 4 вола и коња.

„Парај му кошуљу. Викну млађи.

Овај узе иза силава мали ножић општар, са обе стране и поче са недара сећи кошуљу свуд наоколо, па доњи део сзали као кожу са овце, за тим извади иза силава малу гвоздену кукачицу те закучи за усијане вериге и подиже, па онда узе велику кукачу са прочевља и око Милорада опаса вериге. Врело гвожђе падало је на тело голо које је пиштало. Стаде се увијати несретни човек кукајући са стегнутим зубима и устима. Један га је пржио, други га је туко’.

„Бе су паре, старога чича Јеше. Оне буђаве дукате донеси нам, или ћемо ти поклати сву чељад по кући.

„Кумим вас Богом убите ме. Немојте ме тако мучити. А децу, жене и слуге, немојте дирати већ им пустите рока 2 дана и донеће вам колико искате.

„Сад ти тражимо 100 дуката, а ако те усчекамо 200.“ Рече млађи — и даде знак ономе да баца вериге.

„Немојте ми више од 100 дуката. Толико ће вам се донети где речете.

„Ни паре од 200. Рече млађи осечно, за тим додаде: „Ви сви изласте из себе“. Они изађоше.

„Слушај“ окрену се Милораду. „Паре ћеш послати прекутра око пола дана по једној жени код „Љуте крушке“ и ту ћеш примити дете.“ За овим ухвати Стева за руку и викну: „ајде са нама.“

„Ах, немојте њега, ако сте људи, ако знате шта је Бог. Узмите овога мога, то ми је синовац сиротан. Отац му лани погинуо.

„Ђути неблагодарни човече. Сад ћу ти убити обојицу па и тебе“. Продера се онај млађи.

Ружица бризну у плач молећи свог девера.

„Ђути брато! Нека га, нека га, нека иде. Ови су људи добри, неће они ђетету ништа учинити. А ми ћемо однети и дати им колико су рекли“.

„Ајде мали! Али ако заплачеш, одлетећети главица као врапцу“. Рече старији узев дете за руку.

Ружица клекну код детета и стаде га грлити и љубити гушећи се у плачу. „Стево зато моје. Иди са овим људима слободно. Ово су ујаци твоји, ти њи ниси пре ни видио. Они су добри. Сутра ћу и ја доћи — па ћемо се заједно вратити. Тамо има какви дивни ора, лешника, јабука и крушака, има мале ђеце — па ћеш са њима да се играш и да се упознаш.

„Бабо, да идем и ја са Стевом. Како ћу ја сам ићи у школу“. Викну кроз плач Миленко трљајући своје сузне очи стегнутим песницама.

„Не, не, Миле. Ти ћеш са мнош сутра а сада нека Стева, нека иде са ујацима. Упаде у реч Ружица милујући га шаком по образу.

Стево не рече ништа, већ оде са овим зликовцима, и изгубише се у густу помрчину. Два љуна сата, Ружица је плачући пуна горчине и нестрплења слушала одајући по авлији да што чује. Најгоре јој би, што не знаде куда одоше и на коју страну — а да је знала, и она би ишла за њима.

Савка је терала сву децу редом да мокре у једну карлицу — ту је закувала кртичњаке и са њима облагала оирљотине несрећном Милораду.

Милорад је се надао, да ће му болови уминути до сванућа, па да рани у чаршију и тражи новац. И ту му беше једна страшна ометња, јер му отераше коња за порезу.

Милорад сву ноћ кукаше од тешких болова који га мучаху, и нико те ноћи не склопи очи до мале деце. Ружица, никако не седа на земљу већ само хода, час по кући, час око куће и по целој авлији. Она је била телом ту, а дух јој

је лебдио непрестано над првенчетом својим, над својим милим и драгим чедом, које је улетило у чељусти лафа, и које може сваког тренутка погинути. Па још ако дете почне плакати, то ће их најпре разјарити да му угасе млађану свећу живота. Јер хајдуци и лопови крију се од светлости као слепи миши од сунца. Тајна, то је највеће јемство за њихов живот и рад.

Она се у намисли са њим разговара и смејањем ублажава им зверске ђуди. Дете пак тјеша и заварава га разним досеткама — да буде мирно и да се покорава вољи њиховој — све нешто шапће, крсти се и призива Бога у помоћ; помиње име свог мужа поко ног Милана. Сузе јој лете низ образе као грашке, а уздах за уздахом отискује се из њених болних груди као стене низ какву огромну стрменост.

У том свану.

Сад треба да се иде у чаршију, и да се тражи новац. Ко би други толики новац могао наћи до Милорад? Али он не може са постеле да се дигне. Водени клобуци беху му искакали по леђима и раменима, а и иначе сав испребијан кундацима.

„Ружице!“ Отпоче Милорад изнемоглим гласом и са великим натезањем.

„Чујем брато! Одговори она.

„Шта ћемо сад љута гујо? Шта ћемо за новац? Ја одавде не могу устати.

„Па шта ти велиш? Одговори она са свим благо, трудећи се да му болове не погорша.

„Отиди код Марка, њему само кажи више ником па и ти са њим иди, и он зна код кога.

треба тражити у зајам. Немојте никоме казивати за шта вам треба, јер може полиција дознати — па ће за њима у потеру и дете ће убити зликовци.

„Добро брато, ја одо’ одма. Рече Ружица и спреми се па оде код Марка, а одатле обоје у окр. варош.

*

Код суднице општинске — беше заноћило много разне стоке. Срески званичник беше дошо да наплаћује егзекуцијом порезу — јер имађаше их који не беху платили по за три године. Овај званичник беше млад човек, а беше скоро и указ добио — па вршаше дужност са пуно воље и енергије. Чим је устао и попио кафу — он сео у судницу па прима порезу. До пред саму ноћ није од стоке ништа продавао — јер многи донеше новац и одведоше своју стоку — само остадоше још 4 Милорадова вола везана који од јуче нису окусили, ни сена ни воде, и који на изменице један за другим рикаху чепајући ногама и шишћући кроз нос на рој муха и обадова који зужаху око њих. Тако исто и коњ стајао је везан и рзао непрекидно. Званичник изађе на поље и запита кмета Јанка који ту стајаше.

„Чи су ово волови и коњ?

„Милорада Перовића једног доброг домаћина.

„Кад је ово дотарато?

„Јуче пре ово доба.

„Колико има порезе да плати до сад

„Које лањске, које ово годишње 320 дин.

„Јуче дотарато, и он да не дође да види

стоку своју“. Примети званичник чудећи се и машући главом у знак претње. За тим додаде:

„Деде да се прода. Шта ко да за ова четири вола ?

„Двеста динара“ рече један.

„Двеста четрес“ рече други.

„Први други пут“. Дали ко више. Скупи се велика гомилица лицитаната, дође и механција — један цинцарин.

„Тристу динара“ рече механција.

„И први други пут, и нико више. И, и, и, з трећи пут.

Осташе на механцији. Председник написа билеге и механција одведе волове и донесе новац те положи. Коњ остаде.

Дође викач зајапурен и задихан. Виђе волове где их одведе механција, па помисли да су дати на храну. Чим уђе у судницу — он скиде капу и уђе у канцеларију. Званичник прелиставаше дневник порезе и рече.

„Милорад Перовић“

„Немојте господине његову стоку продавати“ — рече викач дрхтећи од умора.

„Је л' посло новац ?

„Он није посл'о већ тражи.

„Кад до сад није нашо, одоцнио је.

„Није шала двеста дуката.

„Хтео си рећи динара.

„Дуката, дуката господине. Човек је пропао са свим.

„Како ?! Повикаше сви.

„Убили га ајдуци.

„На мртво ! ?

„Не. Већ га свога испребијали и испекли, тражећи да да новац — па кад није имао — они му узели дете — синовче — ђака, синчића покојног Милана и одвели га собом — а њему казали да сутра до подне донесе 200 дуката код „Љуте круне“ ако то не учини убиће му дете и све кућане поклати.

И ми му продадосмо волове. Шта учиних кукавац сињи! Јадиковаше Јанко грцајући нешто у гуши — отпоче плакати. „Још ни годишњицу није брату издао. Њега убили на мртво име — одвели му дете — и ја да му продам у сред тог јада и беде волове. О несрећни Јанко, што огреши душу... „Господине! Ја ти не могу више бити кмет. Кад првог човека у селу упропастисмо — шта нама вреди живот. Молим те разреши ме..

„Шта је теби? Јеси л' ти луд!!

„Јесам луд — право велиш, кад ја пристајем да будем кмет, а народ ме није изабро. Ти си ме сам поставио, ти ме и разреши.

„Ти си мор'о да будеш, иначе би био кажњен.

„Ама казни ме са чим хоћеш. Уби ме сад овде све ми је једно. Ја ти више нећу бити кмет од данас па ма ме стрељао овог часа. Тако говораше кроз плач и јецање кмет Јанко. Званичник узео свог коња и позва све оне који су се ту затекли да пођу са њим на увиђај код Перовића куће.

Кмет Јанко сврати код механџије и исприча му цео догађај кроз плач па за тим замоли Цинцарина да прими новац натраг, јер није ни заведен у књиге, а волове да врати човеку, и зато ће му он дати од своје стране дукат у злату.

„Што гу се данас пазари сутру се на распазарује“. Одговори Цинцарин, окренув леђа кмету и оде у подрум. За овим кмет оисова нешто кроз стегнуте зубе, узе коња Милорадовог и пође за осталим.

Откуд је ово пандур дознао то се не зна — тек сво село за то је чуло и говори се јавно. Према томе, детету је живот у врло великој опасности.

Сутон се повуче, а Марка и Ружице још нема. Са великим нестрпљењем изгледа се на њих. Дође и мрак.

Милорад — колико год пута запита „дођоше ли“ толико му се по један степен болест погоршавала.

Званичник лџтимично извиде и саслуша усмено, па нареди — да цело село иде у потеру за хајдучима. Чим он то нареди дође му жандарм коњаник и даде му неко писмо. Писмо је било од окр. начелника, који му наређује да предузме мере — и да је и он сам пошо у потеру.

Одоше сви, само остаде Милорад — кукајући више за дететом во за себе.

Свану. И сунце одскочи на ручковиште, а Ружице и Марка још нема.

Стиже и подне. Искуца и последњи час — кад треба детету живот откупити, али нема откупа, нема ни оних који су за њ' отишли.

Милорад изгуби реч. Савка га заливаше водом и кукаше крај његове постеље.

Дође Марко, Ружица не беше с њим.

„Ево Марка. Викнуше деца.

Милорад се мало разабра.

„Шта починисте до сад? Запита Милорад шапћући.

„Готово ништа“ дубоко уздахнувши Марко обриса зној са чела па настави.

„Кад одосмо доле, ми свратисмо у 5—6 дућана и искасмо паре, али нико ни паре. Праве комендију. Сеире са нама. Док она удари у плач — па кукај, па кукај — скупи се сва чаршија као на неко чудо. Док један запита „шта ти је снашо“ она у оној љутини и забуни викну „дете ми одвели хајдуци“. Док повикише неки. „То ти не мож' наћи код приватних лица, већ иди код начелника па нека ти да државни новац те откупи дјете.

На ове речи она као бесемучна растрчи се па право у начелство. Трчим и ја за њом. Тамо како дође — она без пријаве јурну на врата кроз једну собу па кроз другу и у трећу код начелника, па викну што је игде могла:

„Дјете ми дајте ви крвопилци једни. Сина мога дајте ми — новац ми дајте“ — и у тој вики узе столицу па заману начелнику право у главу. Цикнуше меденице, дотрчаше жандарми и одвукоше је.

„У апс!“ Прошапта Милорад.

Не! Већ у болницу —

„Шта ће тамо?”

„Полудела је“. Ово изусти Марко па осу плакати кроз непрекидно јецање као мало дете.

„Дакле све је пропало.“ Прошапта Милорад и полећеше му сузе.... За овим рече са великим напрезањем:

„Марко, — буди — мојој — и Милавој
 ђеци отац к-а-о и т-в-ј за тим издахну. Марко
 скочи тражити свећу кукајући што га грло до-
 носи. А Савка паде крај Милорада грувајући се
 песницама у прси и пиштећи као гуја у огњу.

Два дана јурила је потера за хајдуцима —
 али ниђе ни трага ни гласа, ни од њих ни од
 детета.

Четврти дан Марко доведе дјете који рече
 да га је нашао негде где лута по планини. Од-
 ведоше га у болницу не би ли присуством њего-
 вим повратили мајци свест — али она га не
 познаде. Отерали су је у луду кућу и тамо је
 после кратког времена умрла.

У саму јесен Марко је навео потеру на
 хајдуке који су били у некаквој кошари те су
 изгинули -- и за то је примио једну хиљаду
 динара. Према томе мислило се — да је Марко
 и навео хајдуке на Милорада.

*

Довде смо упознали читаоце са судбином
 задругара Перовића. Још нам је остало да пре-
 листамо и судбину њиховог бившег кућнег ста-
 решине Марка и његова сина Ивана.

И Марко је испродавао нешто имања за-
 држав најбољи део своје сину Ивану. Он, па и
 син му скоро ништа не раде, а живе много рас-
 кошно. Одело носе обојица чојано у самој срми
 и гајтану, јаше добре коње и троше новац не-
 милице где год дођу. Сиромахе помажу прилично,
 гладне нахране и жедне напоје.

Стоја је родила са њим 8 деце па су јој помрла још у раној младости, сад имају сина Ивана од 24 год. и ћери Милку и Милунку — прву од 10 а другу од 9 година старости.

Ни Стоја не ради ништа. Све што им треба за одело и преобуке — она купује.

Његове комшије завидећи на његовом нераду са једне а лепом животу са друге стране — често пута запитали би се :

„Откуда ли овом човеку траје, те овако живи а ништа не ради?”

За овим сједовао би одговор — али он није смео бити. Многи би претресали питања о Марковој части и животу, али просто нису смели, он познаје сваког чиновника, сваког судију и адвоката. И ко је год имао какву замашну парницу, — гди је требало да се заобиђе истина, ту се морао Марко умешати, а где се он заузме, у победу не треба сумњати. Он је подмићивао сваког као посредник између парничара, судија, сведока, вештака, заступника и адвоката. Отуда је он пунио своју кесу, а ретко кад — да је по која златна или сребрна асприца пала у руке онима којима је у ствари и намењена. То је та потпора била — која је Марка усређавала. Али она није тако корисна колико у себе садржи варки и обмана, опасности и неприлика.

Једини он, одржао је завет покојног Јеце, у томе што је чинио добра сиромасима из чије се средине једино рџкрутују лопови. Али није им давао што их жали, већ што стрепи од њих, да му не учине какво зло.

Он је давао са једном а узимао са две руке.

„Чините шта вам драго, ја вас нећу проказати, и помагаћу вам, само моје не дирајте“. Тако је он говорио крадљивцима

Мало по мало, крадљивци стекоше веру у њему, и увек су му се исповедали: шта су и где починили, сматрајући то као олакшицу свога греха. За овим они почеше доносити крадене ствари и код њега крити. Власт, па ни похарани не долазе и на ту мисао: да се у кући Марка Перовића, који је био више пута и кмет крију крадене ствари. Нити ко сме поменути — да се његова кућа претражи. Љопови су сваки дан носили под видом зајма и наднице, жито, ракију, сланину, маст, кајмак и сир. Све ове ствари које су узимали — они су и доносили и ту код њега остављали.

Водити кореспонденцију са већином њих и радити ма какав рад, не може се никако проћи а да се неко не наљути.

Опасно је свако дјелање са опасним људма.

Петроније Чилаш, један од најопаснијих лопова, кога тако зваху због његовог накардног телесног склопа. Вилице му беху дугачке са ретким зубима. Нос крив на једну страну. Веђа једна спуштена а друга дигнута до по чела. Ноге му и руке танке и дугачке као крила јастребова.

Овај Петроније свади се нешто се Марком због неких својих тајних рачуна и претио му је на неколико места. Једном на сеоском вазару Марко потплати неке пијанице и своје љубавнике да Петронија мало опшину. Што они и учинише. Доцније се они покају што су то учинили а и

бојали су се од Петронија као од гује, те му се исповеде претуриив' сву кривицу на Марка.

Петроније омрзе још већма Марка.

Једном га потреви у пољу на путу. Опсова му сунце и шину га штапом по глави, кога обли крв. Марко потрже револвер, али му га овај оте и добро га исћушка песницама и шамарима, који усљед старости подлеже снази Чилашевој.

Али како је то било на путу, наиђе један њихов сусед и виђе.

Чилаш задржа код себе револвер пошто овај сведок виђе, и оде у полицију те оптужи Марка за покушај убиства са ватреним оружјем.

Сутра дан, Марко долази са лекарском сведоџбом и оптужује код полиције Чилаша, што га је овај на разбојнички начин напао, разоружао га, злостављао и отео му 50 дуката.

Чилаш немаде сведока, он би тих нашао да му сведоче у позајмицу, али су сви волели Марка него њега, а многи нису ни смели од Марка сведочити.

Марко нађе 5 сведока који кад се испиташе власт ухапси Чилаша и мете му на ноге тешко гвожђе.

Код суда на претресу, Чилаш је рачунао да ће сведоци порећи своје раније исказе, и да се тиме није заваравало он би открио многе тајне лоповске и разбојничке чете којима беше глава Марко.

Но сведоци не порекоше ништа. Заклеше се и они и Марко на све што су навели, и Чилаш би осуђен 15 година робије.

После више апелата, пресуда би оснажена, и Петроније Чилаш оде да издржава робију на правди Бога.

Кад Марко дође у вече кући запита га Стоја, његова жена :

„Што се закле — да ти је узо паре кад их ниси ни имао“ :

„Тиме сам натеро сваког — да ме се боји као куге, и да се не сме са мном играти.“

*

Право вели народна пословица „Каква влада такав ивер“ или „од владе ивер далеко не иде“. Ово се може са правом применити на Ивана Марковог јединог сина. Он је постао прави неваљалац. Горд је, напросит, немилостив, самовољан, подал, свиреп и.т.д. Једном речи : све мане а ни једна врлина. На сваком скупу, на сабору, на игрању он мора истакнути своје „Ја“. Ко му пребади камена црћи ће му во. Ко му прескочи скок липсаће му коњ. Ко га у хрвању обали, сагореће му сено. Ко му пресече коло кад га он води биће му разбијена глава. Ко му је се год противио, за то је морао добити по неку штету, као : Покидан бостан, изломљени калем, почупана наприка у јастуку, исечене санке и кола, и т. д. Што је Иван све своје-ручно извршивао својим противницима. Ако се који ухвати у коло код женске коју он воли, тај ће добити песницу у нос. Иван је све ово чинио без страха и бојазни — заклоњен за тврду бусију — за леђа свог оца — од кога су сви дрхтали.

За несрећу своју па и још многих беше ванредно леп. Црномањаст, ћосав, здрав, снажан и потпуно развијен. Као такав, са својом нео-

граниченом вољом наносио је огромне штете својим ближњим у погледу моралног живота. Многе је девојке осрамотио и саломио им срећу, обећавајући им да ће је за жену узети. Многе је срећне жене са својим мужевима завадио и леђа им испребијао, а има их неколико, које је раздвојио од својих мужева.

Даринка ћерка Сретена Цветића, ћерка једног поштеног и доброг домаћина, беше дивно девојче. Било јој је 14 година, а изгледала је као да јој има 18. Косе црне и густе, лица жуто-крвно-белог, носа правилног, већа густих и црних, очију црних и бистрих као кристал. Једном речи речено све дражи које заносе младост код ње су.

Посредством својег лукавства и вештине, посредством много жена, девојака и људи трудио је се Иван — да обљуби ову Даринку — овог анђела љубави. Ма да је и она овако млада знала за пламен љубави који често загрева срца у младежи, али строгост њеног оца и мајке чинили су те је она увек крила своје погледе од мушкараца који би у њу бленули. Ивану је она постајала све милија и дражија тиме што га је више избегавала. Њему беше за чудо, откуда таква немарност код ње — јер он је са врло мало муке придобијао многе жене и девојке, а она се не да никако покорити. И на послетку, он се завери: да се неће другом оженити до Даринком — па ма га то и главе стало.

Једног јесењег празничног дана разговарао се је Иван са својом стрином Даницом, која говораше: да је она тетка Даринци. Не баш рођена али ипак тетка. Иван је по Даници шиљао Даринци милосне послатке, које је Даринка пре-

зриво одбијала, али она га извештаваше да она све прима са пуно радости. Па и он је добијао по нешта, и ако му она није ништа шиљала, већ га Даница лагала.

„Бога ти јеси ли је скоро виђела?“ рече Иван.

„Синоћ смо до по ноћи биле заједно“. Одговори Даница.

„А ђе?!“

— Код њеног винограда. —

— Еј, што ми ниси јавила да и ја дођем?

— Убио те Бог — пљесну га руком по рамену — тражила сам те синоћ — па те није нема. —

— Шта говориш!

— Јес очију ми!

— Па оћете ли се и довече састати? .

— То се не зна.

— Даде ли јој ти оне минђуше?

— Дадох јој. А она их пољуби и мету их у недра. Кад у исти мах извади из недара овај пукетић цвећа — извадив га из мале торбице што јој о руди висаше и пружи га.

Он га узне и поче га жарко љубити и мирисати — и не сањајући — да је тај пукет савила рука удовичка.

— Бога ти — зар она мене баш воли? отпоче Иван после дужег ћутања и љубљења оног пукета.

— Те још како. Само да си чуо, како уздише кад о тебе говор поведемо.

— Пита ли је ти — дал би она пошла за мене?

— Она никако не верује — да ти њу волиш — и да ћеш је узети. Она вели, ја би са Ивом срећна била.

— Али — да ли ће је отац дати још ове јесени?

— Е, убиће те у срце момче! Да узмеш онако пиле. Још три године мајка је не да — рече Даница смешећи се.

— И шест година не би било дуго — ја би је чекао.

— Па и треба да је чекаш. Море да сам мушко убила би се за онаким голубом!

— Па што је мајка не да? Она није мала.

— Право велиш. Јагње је за клање па и ако је младо. Море да видиш — какве су јој руке пуне — глатке и беле. Па ногице дебељашне — беле и чврсте — као год јаје кувано кад му се љуска скине. Па сисице несретне као јабучице — ама просто кад је пипнем по телу узври ми крв као да сам мушко.

— Еј Бога му љубим. Искај ми шта хоћеш само ми је изведи једно вече — да је се нагрлим и наљубим.

— Добро. Ја ћу запети што могнем, и јави ћу ти кад будем ствар удесила.

— Али окрећи јој памет нека она још ове јесени пође за мене — јер бабо је рад да ме ожени; па ако јој отац и мајка не даду она нека побегне.

— Ја ћу радити што знаднем, а треба да знаш да ће мене моја сестра — њена мајка послушати — али ја 'оћу, — да ми напред купиш једну чојану памуклију од 3 дуката.

Није прошло ни 15 дана — а Даница обуче лепу чохану памуклију. Она је извлачила много које шта на рачун проваџијског посла — али није смела никако ни поменути њеним родитељима, јер је Иван постао у последње време извикан као по све покварен младић. Но Даринку је ипак добила за своје планове.

Иван је леп момак — Даринка још лепша девојка. Али за то су баш несрећни — јер проклета лепота само је штету — а никад и никакво добро није доносила човечанству.

Даринка није умела да цени неваљалство Иваново. Ваљда утицајем своје тетке Данице — она је овако мислила о Ивану: Па што да не би пошла за њега? Онакав диван младић — као јабука. Он је свуда као први. Бацали се каменом, он сваког пребаци. Хрвали се с ким, он га надјача. Кажу да у целој војсци нема бољег хрвача. У колу је свуда први. На саборе свуд иде. Лепо се одева и издржава и увек има свега доста. Па онда самац је. Имање своје неће ни с ким парчати ни делити. А што је најглавније нећемо никад сејати конопље, нити ћу ја прести कुдеље — јер он само носи памучне кошуље — чохано одело и т. д. Ја ћу поћи за њега — ма ме и не дали моји родитељи?

Јесен беше топла и тиха. Јутрења роса и вечерњи поветарац једва нас опомињаху да је то јесен. Месец беше пун. Небо чисто као кристал. Звезде некако ретке — што је пресказивало да ће још дуго остати време не промењиво. Кукурузи се беру на јако. Целу ноћ стоји шкрипут кола путевима уз пратњу песми раба-

диски. Они возе сено, кукуруз, шљиве и т. д. У близини скоро сваке куће виде се веселе по 3—6 ватри у једном реду — то беху пушнице — где сушаху сељаци шљиве. По где се извија дим од паре и губи се у атмосвери. То бејашу казани који пеку ракију. Даље или ближе куће види се велика ватра код житног коша, ту стоји као пласт велика гомила не окомишана кукуруза. Око ње се врзма гајдаш и ујдурисава своје кораблице — из дљине хоре се двопеви мешовите младежи; довикује се момчад да дођу на комишање. Мало по мало искупи се група народа око гомиле поседа све и почне журно комишати. Песма — разговор — шала — смејање — све скупа изгледа ти као хармонија разних тица и попића у мајском вечеру. Две чутуре једнако иду од руке до руке — у једној вино а у другој ракија. Па кад се све окомиша — онда се славно пије и вечера — па за тим у коло све и старо и младо — те тако се и осване. Ова узајамност — ово весеље и песма усхићава живот човеков — а шта је тек остало за младост бујну и свежу. Она добија још млађе и млађе осећаје — срце се раствара и купа у милинама — а душа одлеће на небо и рукује се с анђелима.

Сретен Цветић, отац Даринкин, једног вечера и он приредио комишање — и код њега је дошо силан свет. Комишање је било удаљено од куће му највећи пушкомет ода. За то је Даринка морала више пута кући отрчати да донесе ракије и вина — и да каже мајци колико треба спремити кашика и виљушака — па и вечере

за комишиоце. Али она неће сама да иде — јер би свет много што шта могао измишљати. За то ју је пратила тета Даница. У једно да што узгред олакша својој сестри (од стрица) мало измета (посла). Ова курјачица Даница знала је то, па је повела Ивана и казала му где да чека.

Њих две пођоше кући да донесу пића. Кад се мало удалише од гомиле и комишиоца оне почеше тих' разговор.

— Што ли он није дошо тетка Данице -- кад смо га звали? Отпоче Даринка.

— Па он ће доћи, још је рано.

— Јеси ли се ти виђала данас с њим?

— Јесам. И рекао је поздраво доћи.

— А ја, ја не верујем да ће доћи.

— Ако га не трећимо — наћи ћемо га код комишиоца.

— Јој — ако нас трећи, нешто ме стра'.

— Али то се не зове страх -- већ љубав.

— Ја Бога ми не знам како се зове.

— Е, па знам ја. Јер ја сам била оно што си ти, а ти ниси била оно што сам ја.

— Боже, како је — кад се први пут састану момак и девојка. Запита Даринка чисто дрхћућим гласом.

— То се само може замислити — а не исказати, каква је милост и радост. Одговори Даница смешећи се, па продужи... Ако ми њега тревимо — немој ти да се плашиш. Он ћете може бити загрлити па и пољубити; па ће ти турити руку у недра. Онда је ред — да и ти њега пољубиш и загрлиш -- и да се покажеш — да га волиш. Онда би настало још нешто —

али ја вам то не дам ни за живу главу учинити — док вам поп не мете прстен на руке, па после радите што оћете — ја вам нећу светлити.

Ђу де. Ете некога право к нама.

Даринка стаде!

— Он је, он је — продужи Даница.

То беше у једном лугу који се беше одео густом шумом.

— Бежимо овамо! Увати је за руку и порча у шуму у намери — да је сведе с' оне т азице, што у сваком случају може неко наићи њих са Иваном затећи. А то би било врло непријатно за девојку. Тек се они зауставише, а Иван као ветром ношен — ухвати Даринку за руку.

Даницу стегла Даринка рукама око врата као утопљеник и као полу-мртва метула јој главу на прси.

Иван киптећи од неке неописане радости дрхтао је — и обасипао врелим пољупцима Даринчину косу — грло — лице и усне.

Даница се извуче испод Дарини руку — а на место њено дође Иван који је обема рукама притиште на своје бурне груди. Даринка му поче враћати пољубце и претискивати га на своје груди. Тако су остали неколико тренутака — шапћући нешто са својим пламеном обузетим устима. Крв појури на све стране као страшна бујица са огромне врлети — а дупање срца могло се чути на 2—3 корака. У томе слатком заносу издаде их снага — они нису могли више стојати, већ седоше. Даница се и нехотице сакри за један жбунић. А Иван са дрхћућим рукама раскопча

дугмета на недрима Дариним и завуче обе руке у њих. Извади дојке које се у оном заладку за-сијаше као лабудови и поче их љубити. Дара не беше у стању да се брани, већ је само дрх-тала лежећи му у крило. Олимаху се често руке Ивану — да је помилуши по ножицама. Али је се јуначки уздржао — јер тако му је Даница заповедила. Сумњајући и сам — да га не би за то презрела Даринка.

— Даро, животе мој — како си слатка! Оћеш ли бити моја? Прошапта Иван као каквим дрвеним устима, јер немађаше у њима нимало влаге.

— Оћу — одшапта му Дара са истим гласом и понова га притеже обема рукама које му око паса стајаху.

— Али, још ове јесени. Оће ли те дати отац, — јер си млада? Цвете мио.

— Ако ове јесени не дадне — друге ће дати, а ти кад волиш ти ћеш ме чекати ваљда.

— Оћу, оћу! Али морамо се често састајати.

— Доста више ђаволи једни. Оћете да се растопите од љубави као грудве снега од топлоте — викну Даница приближавајући им се, и њих двоје скочише на ноге. „Иди ти Иво доле комишиоцима, али пази са које ћеш стране доћи. А ми одосмо до куће; сад ћемо се вратити.

— Добро — добро — одговори Иван, ухватив Дару руком око врата и обоје се по неколико пута пољубише за тим се он са великом осудлошћу отрже и оде комишиоцима — а они одоше кући.

Кад су се вратили, запита их Сретен:

— Шта учинисте вас двоје за толико?

— Ада, задржасмо се мало код куће. Ја помогох мало сестри приставити вечеру. Она јадна на живој је муци — месица леб — ватра велика — па се само успушило по кући. Одговори Даница.

Како се беше искупило силан свет — а нарочито момчад због лепе Даре, то се све рано окомиша. За тим одоше кући те пише и вечераше. Дара је гледала у Ивана као у неку божанску силу, а тако и он у њу. Играли су једно до другог са неким непознатим мињем — стежући се за руке све до зоре и тад се растадоше.

*

Беше у очи недеље. Марко био у вароши — па рано дошо. Сео у кућу на треножну столицу па пуши дуван на муштиклу што му је неки хајдук поклонио. Неке важне мисли обузеле су га. Пред њим је стајала чутура са ракијом са којом је сваког $\frac{1}{4}$ часа припијао и савијао нову цигару. Стоја је намиривала стоку са своје две ћерчице — а Иван је отишо у виноград да обере неке чардаклије (вињаге) сви уђоше у кућу па напоследку и Иван.

Иван седе крај ватре и спушти велику котариду грожђа крај себе — па једаше са својим сестрицама.

Отац га је за појединости запиткивао — и он му је све пристојно одговарао. После малог ћутања отац отпоче.

— Иване, ја сам казао Лазару (првом комшији) да дође. Но дед спреми се да идемо на

једно место, да ти испросимо девојку. Већ време ти је. Ја сам нешто ослабио, бојим се да не умрем скоро. Мајка ти је стара не може више да пере и одева а сестра ти је још мала.

Иван ћути и стидљиво гледа пред-а се.

— Теби има већ 25 година, а ја сам се у 17 оженио. Човек кад се млад ожени увек је боље — јер вата дан за крај — па му све иде добро.

— Ђе ти мислиш? запита Иван са устезањем.

— А што питаш!? Да ниси ти коју заволео.

— Па право и има — ако је се с којом зареко треба и да је узме — упаде у реч мајка.

— Зар он зна шта ваља. — Он воли неку која је лепа. Али лепа коло води а ружна кућу кући — опет отац.

— Бога ти прођи се — ја мислим баш да за њега могу наћи и богату и лепу и добру и све. Рече мајка

— Сва добра ни у чем не лежу. А што је год лепо то је некако са наличја много ружно. Како ја знам.

— Па кажи је, коју ти мислиш. Да и ми знамо у шта си се загледао? опет мајка.

— Она није из овог села, већ из Г...

— Па чија је? Повикаше радознано Иван и мајка му.

— Милоша Мартића сестра.

— Ја је не знам рече Иван.

— И ја. Бог зна да ли ће ваљати?! Повика Стоја.

— Девојка је добра — и ми је морамо узети...

— Под морање ништа не може бити. Опет Иван.

— А нарочито удаја и женидба — додаде Стоја.

— Интереси куће и живота тако захтевају. И то не сме друкше бити.

Интереси живота и будућности захтевају да се узме оно што срце оће. Ја сам изабрао девојку овде близу, рече Иван смешећи се.

— Коју то !? Повикаше отац и мајка.

— Ја оћу Даринку Сретенову.

— Ха, ха, ха. Дивна избора. У шта се он замлатио. Примети отац смејући се чисто преко воље.

— Па и није се преварио. Девојка је као анђео рече мајка.

— Ала знаш и ти. Та она је болесна. Она има падаћу болест.

— Ко ти то каже? Ја то до сад нисам чула ни од кога.

— Шта ти можеш чути. Мене је то њезин отац причо' а то се крије као змија ноге, само да се коме утрапи на врат. Док сам ја жив то неће бити. Повика отац.

То је пука лаж. Ја знам да је та девојка као срча здрава. И ја се другом оженити нећу до њом.

— Ђути ту, па иди те се спремај. Викну отац љутито.

— Али ја нећу!

— Зар смеш да говориш.

— Зашто да не смем. Ако си ми отац ниси ми Бог.

— О ко га овако исквари Бог га прокло, да ме под моју старост мучи и секира.

— Кад ћеш наопако ја не марим.

-- Несрећниче један — како смеш рећи да отац свом једином сину зло мисли.

— Али га на зло нагони —

-- По чему то?

— По томе — што ћеш му довести неког ђавола на врата да сваки дан са њим очи вади.

— То је тај ђаво што си га изабро.

— Мене се чини да је анђео.

— Па и да је анђео — да је вила, да је Богородица — неће ти помоћи. Кад ти Мартићи назову добро вече, и кад ти пролију крв на твоме огњишту. Зар не знаш ти, да смо ми издали власти њиховог брата као хајдука — те је погинуо у нашем пољу и за то сам ја добио награду. Од то доба — ја сам чинио све могуће и давао сам и митио сам — само да ми се не врати крвна освета. Али сад како су му прирасла два млађа брата — који ће кроз који дан побећи у хајдуке ја стрепим свако вече и страх ме готово поједе — да ми не учине зло -- па да оће мене убити не би ни желио — већ бојим се убиће тебе — несрећниче мој — који си тек на свет настао. Па зар да се у овој кући за навек ватра угаси. Па како имају сестру врло лепу девојчицу — ја сам намислио да је за тебе узмемо и тако ће се сродством крвна освета предати забраву. Ја не могу, ја не смем умрети — док те с Мартићима не измирим — а други начин

нема до тај — да узем њихову сестру. Ја ти кажем а и видећеш је — да је од Даринке много лепша девојка. А што је најглавније здрава је као срча. А Даринка има падаћу болест... Немо да буде друкше, већ иди па се спреми — да идемо. Ако не хтедеш. Ја нећу да чујем за тебе — иди од мене куда ти је драго“.

— Па дела богати Иване — тако и јесте — и ја зебем бог и душа чини ми се сваког часа... Послушај оца — па у име Бога нећеш се кајати. Повика мајка чисто молећи.

— Ја ћу ићи — ал' ако ми се девојка не допадне — ја је нећу узети. За тим устаде, оде у вајат те се опреми. А Марко је био опремљен — јер је дошо из вароши. Марко спреми два коња у штали назоби их и изведе пред кућу, у тај мах дође и Лазар са својим коњем. Све готово и спремно. Понјеше пушке и барута — и одоше право Мартића кући.

Цмиљка, сестра Мартићева — беше лепа девојка — али опет није као Даринка. После подужега устезања Иван рече да „бегенише девојку“ и девојка узе јабуку са 10 дуката. За тим осуше пуцати из пушака, певаше вечераше и пипе док и освануше. У јутру одоше код попа те се испиташе и уговорише кад ће доћи на јабуку — (на прошење).

Од дана до дана, дође и дан кад се скупише силни сватови код Маркове куће и доведоше девојку, венчаше се па се разиђоше.

Цмиљка је била добро чељаде — свакоме послу вична и досетљива. Отац и мајка осећали су се срећни — што су тако чељаде умели спа-

рити са својим сином, па још кад се сете — да су измприли „крвну освету“. Но Иван је био некако сувопаран према њој. Није прошло ни 2 месеца како су се састали — а он ју је почео већ да шамара и изгони на поље. Даринка му се улегла у срце он само о њој мисли непрестано.

*

Петроније Чилаш издржа 2 год. робије по тужби Марковој и помилован дође кући. Имање му беше сво испродавато за кривицу.

Месојеђе беху дуге. Чисти понедељник 4. или 5. марта. Година прошла добро родила — па пели месојеђа све саме свадбе и весеље. Шурак Чилашов доводи девојку — и он му војвода у сватовима. А како је дошо са робије — мало вештије хара и краде — ваљда се тамо научио. Фебруарски данови увек су променљиви и влажни, снега не беше — али блато је било огромно по путовима. Сватови пошли цркви на венчање — па нису могли путем од силног блата, већ ено их право преко ливаде Маркове. Кад их Марко виде. Он брзо претрча пред њих и ухвати коња, на коме јахаше вођевина, за узду — па поче враћати је назад.

Чим то спази Чилаш он у највећем гњеву, а сам тога раздражен усљед великог пића ободу свог вранчића те дође до Марка, одмах слеће с коња и извади своју пећанку (кубурлију) узев за предњи крај — па оним орозом у коме беше углављен кремен, лупи марка по глави и сав му ороз заби у мозак. Марко се заљуља — али му

поможе дизгин коња те не паде, док Чилаш понови два ударца — и Марко паде на земљу сав у крви обливен. Марка однеше на пољави кући где је одмах умро. А сватови продужише свој пут. Сутра дан Панта би окован у срезу и након 2 месеца дана осуди се на 5 година робије. Благодарехи исказу сведока његових, који се више нису бојали Марка.

Марко је многима починио силну неправду а нарочито људима мирним и престољшним. Ови мирни људи окуражавали су га својом равнодуш-ношћу — и сад је он умео у свако доба да пребира своје жртве и да прави разлику између њих и добрих па само добрима да чини зла те да га ови вечито трпе, док не умре природном смрћу. Људи, који се причесте грехом, тога часа помрачи им разум, и они невидећи коме треба, а коме не чинити зла, наиђу на оне којима је грех занат — и таке се они међу собом узајамно потуку и посатиру. За ово треба благодарити светој природи која са њима тако мудро управља“

Иван није ни полугодишњицу дао своме оцу — а и мајка му умре после шесто-дневног боловања. Он оста сам са својом женом Смиљком и са двама сестрама.

*

Навршује се скоро три године, како заједно живи Иван са својом Смиљком. Обоје младо; обоје здраво; снажно и развијено. Али немају нешто — су чим би живели. Немају нешто чиме би се срећни назвали. Немају нешто што би им умиља-

вало живот. Немају од срца порода. Као што смо напоменули, Иван је сухопаран на спрам свачега па и на спрам тога. Његово срце не жуди за тим благом као што жуди срце Цмиљчино.

Цмиљка је добра и уредна домаћица. У дому њеном ништа се не примећава одлазак њене свекрве. Али Иван постаје све несноснији и самовољнији. Постао је браколумник и прави курвар. Не ради ништа. Дуван пуши и опија се — свађа се и туче — и већ пише облегацџе са интересом динар на дукат месечно.

Цмиљка је била јако жалостива што јој бог не даде бар једно детенце. Неодољива жудња тера је да хвата децу својих кона — да их љуби и грли. А кад нико не види — она им и сису своју меће у уста од неке неописане жеље, па са помућеним очима гледа — како дете упија усницама брадавице њених сиса. По неко меће у недра и протура их кроз недра и кроз појас. Где год седне — она дочепа какве дроњке па их савија и повија у виду малог детета и одмах их придаја и притискује на груди. Подмеће дроњке на трбу и прави се трудном — па то са неком жудњом посматра.

Једног дана празника, пошто је свршила свој посао, она је легла на кревет па јасно говораше ове речи: „Пази, пази како ми је лепо, кака му је косица ко свилена, па каке су му ручице — па мали пистићи, пази каке су му очице, па мали носић — мала устанца, почело ми баурати (пузити) чекај да га придојим.. О, колико ме уједе, што се уједаш а, а, (пљеска руком по јастуку) тако била га мајка. Немој

плакати злато моје, неће њега мајка и неће њега рода његова. Мајка њега љуби — слатко моје. Ене задремало ми, чекај да га мајка повије у лулу да ми чедо моје спава. Лулу, лулу, спавај сине благо мајци. Кад оде мајка у варош, њему ће купити аљинице ко што варошчад носе, па гаћице, па чипчице, па капицу од вунице. Ене, ене, почело тајити. Пази како раширило ручице. Оди, оди на крила мајци — опа... О, о, о, слатко ли је. Он је пошо. Он ће ићи у школу, мајка ће њему купити чантрицу и књижицу па да чита и т. д. Она је ређала певушкајућу и милујући нешто у сну. Иван је неприметно дошао и сео на праг свог вајата и слушао своју Цмиљку како тепа ономе чега они немађаху. И тога часа — као да му се скиде нека црна копрена са срца — те њене речи осећао је као да му их је у срцу читала. Он је с прам ње био суров и немилостив — али она беше, доброг срца — па увек и добре воље с прам њега. Ту доброту он није умео ценити он ју је увек наопаке узимао. Али овог часа промени се, као кад се за један тренут какав прамен облака скине са сунца — тако се скиде дотадања суморност његова са срца му и лица. Па од једаред скочи и леже крај Цмиљке обасипајући је пољупцима каквим је никад досад није обасипао. Она се пробуди и враћаше му пољупце. Он устаде — те заклопи врата на вајату и понова се врати у кревет

*

Иван је се оженио одмах, после познанства са Даринком. Има већ 3 год. како она од то

доба још децује. Сад јој је тек 17 година. Сад је још лепша, но што је била — јер је се развила и разрасла. И ако је се Иван оженио — опет је се са њом морао састати бар у месец дана један пут. Он је се код ње жалио па чак и плакао, како га је отац подмороа да узме жену коју никад није волео нити ће је волети. Несрећна тетка Даница, из пустиг кристољубља, увери Даринку да Иван није способан за плод деце — јер три године како се оженио па ништа. Те је Даринка нагнана бесном природом — а обавештена лажним разлозима поклонила своју невиност ожењеном Ивану. Од то доба још више су се љубили и једно за другим боловали, али је све то било удешено, те се нико није могао сетити.

Даринка је затруднила, и поче знатно опа дати и губити своју девојачку лепоту. Даница је сада водила велику бригу о тој ствари, којој она беше највећи узрок. Она изведе план да се то саопшти Ивану и да се ради на томе — како да се изврши развод брака између Ивана и Цмиљке. Њему је саопштено и план је утврђен.

Једног дана поранио Иван у поље, па онако усамљеног обузеле су га неке чудновате мисли. Час је ишао брзим и оштрим корацима — час би ишо лагано као да се прикрада нечему; час би застао и стегнутим песницама показивао неке мимике. Док поче и јасно и чисто ове речи: Кору ме — људи, жене — па и ђеца. Иван је дола, Иван је курвар — он неће никад ђеце имати. Ја истина јесам одавна грешио — са многим жентурачама и са девојкама — али ни-

шта зато. Ни вољу, ни овну, ни пјевцу није одређена само једна жена — па опет нема међу њима ни једног који не производи ђецу... Сад сам се бар уверио да је узрок до ње — а не до мене. Мене гатара право рече, она неће имати никад ђеце. Па зар да се у мојој кући за навек ватра угаси?! О, оче, оче проклет да си.. Земља ти грешне кости из себе избацила, нека их папчад глођу. Да сам узео Даринку, не би ни година дана прошла ја би добио синчића. Ох, ала би ја био срећан човек. Ја би онда радио и трчао, чувао би и кућио. Само да удостојим моју лепу Дару. Шта да радим? И Цмиљку би могао волети, јер је боља од мене, то признајем, али она ми неће никад имати порода. Она ми је добра. Она ми боље кућу чува и крјепи но покојна маја. Па како да учиним неправду, како да је отерам и да је понизим — кал она то не заслужује, али ипак морам за љубав Даринкину која ће ми и сина са собом донијети.

Добро је Даница измајсторисала. Да пошљем побратима Обрена у вајат код ње. а ја ћу у друштву 2 или 3 човека банути и њу затећи, па ћемо пред конзисторију. Нек нам потпише развод брака. Цмиљка је добра, она ће се опет удати за другог пошто прође година дана. Све ће то људи удурисати. О да ми је отац жив, сад би он ову ствар без муке свршио. Једну ћу њиву продати, да имаднем што више новаца — са њима ћу брже и лакше ту ствар свршити.

Не прође ни три пуна месеца — а пред духовним судом стојаше Иван и Цмиљка Перовићи тужиоц и оптужена. Даница Перовићка

сведок, Обрен Мандић проузроковач кривице, Стојан Поповић, Илија Дуњић и Станија Цидовићка, сведоци.

Стојан и Илија — заклеше се, како су видели и лично познали Обрена Мандића — кад је изашао из вајата Ивановог и побего држећи чакшире у рукама, како је одмах из вајата излегла Цимиљка са расплетеном и разбарушеном косом.

Даница се закле, како је Цимиљка код ње признала — да је извршила обљубу са Обреном Мандићем.

— Станија се закле, како је Цимиљка код ње говорила — како би учинила ма ским обљубу — само кад би знала да би јој то помогло да има ђеце, јер вели три године са Иваном живим па ништа.

Обрен се закле, да он није био тај, за кога сведоче Стојан и Илија.

На основу исказа сведока — и на основу одрицања проузроковачевог, суд у пуној својој пресуди и поништи брак у корист Иванову.

Цимиљка је са великим болом издржала оволику неправду и смерно отишла код своје браће — да оплакује своју горку судбину и да камен по камен отискује из лепе грађе свог живота — те да што пре однесе пред Бога правде своју чисту душу и тело.

Ком је год казивала невиност своју — нико јој није веровао па ни рођена њена браћа нити снахе.

Не прође ни пуна три месеца од дана када је пресуда постала извршна, а Иван се венча

са Даринком Сретеновом. Живе лепо и пазе се — а што и не би — кад су обоје што но кажу „ко цвјет у ливади.“

Сељачке намигуше већ су прокопкале да је Даринка трудна — и то се већ није могло више ни крити јер је 8 месеци. Сви су се надали, да чим она роди дете Иван ће је отерати.

Дође дан — и она роди мушко дете на велику радост Иванову, и кад дођоше коне на бабине — Иван љуби и Даринку и дете и шта ти не ради од неке милине — и том приликом изјави — да је то дете његово.

Не лези враже, пуче глас по целом селу, и одмах изађе дело на видело, да је због тог детета Иван и отеро своју закониту и као злато чисту жену Цмиљу. О, то је већ на неколико места обелоданио и сам Обрен, који је за 5 дуката извео сву ту комедију. То је дознала и Цмиљка и браћа њезина.

На велико изненађење целога света пронесе се глас да је и Цмиљка трудна. Само се још чекало да роди — те да се сазна чије је дете. И одиста она роди мушко детенце ко златну јабуку. Мартићи су ђаволи људи, они довели доктора те издао уверење да је дете времено и да је тачно деветог месеца рођено. А кад се сумира у прсте Цмиљка је затруднеда пре 2 месеца — но што је Обрен сву комендију извео.

Дознавши Иван, увидео је своју грдну погрешку и увидео је да је на крају своје очигледне пропасти. Мартићима је се задужио и сам отац његов — па и он понова. Ни мање ни

више — он је знао да ту цену мора својим животом платити.

Одмах се промени, одмах постаде снужен и невесео. Одмили му и дете и жена и кућа и жувот и све. Јадао се код својих пријатеља и тражио савета, али нигде и ништа — утјехе нема нити је може имати.

Једна намигуша видеела обоје деце — па пронела глас, да су обоје као две половине једне јабуке.

Деца су расла и напредовала.

Свет је мислио, сад ће Мартићи повести парницу каква одавно није била. Они већ имају сведока који им се нуде — да обелодане неправедан развод брака њихове сестре. Они су свуда одговарали тихо и мирно, како они ништа не траже, већ им је најглавнија утеха та, што је част њихове сестре остала чиста и светла. И тако су пролазили дан за даном.

*

Освану један дан, коме се можда више од половине света на земљи радује. То је дан Ускрснућа Христовог. Пролеће у велико, још само глогови не беху цветали ни листали, а остало све, оживело све — све се радује дивном мају.

Први дан цео свет обукао се у најлепше празнично одело и отишо у цркву — да ода заслужну пошту мученику Исусу Христу. Тамо је после службе Божије остао цео свет у весељу, у игри и песми, у шали и смеху пијући и разговарајући се до мрака.

Други и трећи дан — иде се пријатељима, пева се и весели и напија се чаша у славу узор мученику Исусу Христу.

Мића Мартић, најмлађи брат Цмиљчин, ваљда је заборавио — да му сестра није тамо код Ивана, па се лепо опремио и обуко. Па по свом обичају и наоружао се и отишо мало код зета и сестре.

Први га Иван виђе, и истрча му у срећање. Руковаше се па у образ се пољубише — у тај мах изађе и његова сестра т. ј. назови сестра те се и она са њим као са својим братом пољуби у образ. И збиља нису погрешили. Сестра му је као и Цмиљка — јер је Бог тако хтео и њихова срца сродством везао. Позваше га у кућу и одмах метуше јастук где ће он сести — па одмах спремише послужење — док стаса и врућа ракија.

Разговарали су се о свачему али Мића је очекивао да које од њих двоје упитају за здравље његове сестре Цмиљке и његовог сестрића Чедомира. То се морало прећутати.

Мића није хтео ни једну чашу више попити од Ивана и тако обојица су се били лично пићем загрејали. Даринка је сиремала ручак и убила кокош.

За сво време разговора Иван није смео погледати у очи Мићи. Он је само гледао преда се.

После мале почивке Мића отпоче.

— Нисам те Иване виђо одавно, ти се отуђи баш од нас. Ја не знам шта ти би. Нисам те ни пито шта почини са Цмиљком — шта вам би буди Бог с нама.

— Еле, шта би и ја се чудим — тако је ваљда суђено. Одговори Иван тужним гласом гледајући непомично право у земљу.

— Није лепо од тебе Иване — што си на- нијо таку љагу на част моје сестре и моје куће, кад она то није заслужила.

— Молим те Мићо ко брата рођенога — немој ме за то питати.

— Дужност ми налаже да те питам а и тебе је дужност да ми одговориш. Одговори Иван чисто заводњелим очима.

— Нисам ја крив, тако људи наредише и сковаше ми несрећу, за коју ми више пута дођа нека памет да се убијем.

— Тз ниси крив велиш, а је ли она крива?

— Иван уздахну — она није крива ништа ја сам крив. То изрече скоро шапћући — а неколико суза скотрљаше му се низ запламтеле образе.

— Признање твоје највећа ми је утјеха, али болове срца ништа не лечи — за то те питам што тако учини.“ — На последње речи а с погледом на борбу Иванову и њему полетеше сузе.

— Ако си човек, и ако имаш срца, ти можеш знати како ми је, па немој ме питати, молим те, и поче се гушити у сузама.

— Човечност кад ми помињеш — ја њу и тражим. Да будем ја на спрам тебе човек — а зашто ти ниси био човек на спрам једног створења које је ниже од тебе

Молим те Мића по други пут — немој ме више мучити већ ето ти пушка па ме уби.

— Мислиш ли да ће ти смрт олакшати грех...

— Верујем да неће, али шта ћу сад!?

— Треба да се измириш са Цмиљком и нека ти опрости.

— То ће ми бити прва брига, но дела да ручамо и пијемо — па ћемо заједно ићи код ње.

— Ја немогу ништа окусити.

— Како ће то бити? кад ниси после фруштука ништ јео.

— Па нисам гладан.

— Кад нећеш у мојој кући да једеш леба и соли, ја знам на што смераш, али имаш право — ја сам то и заслужио.

— Кад мислиш на то ајд постави. Ја сам у твојој кући иначе доста леба и соли појео, али тога се немој плашити.

— Али да чекамо док се испече кокош... Куд се ћеде ти! камо те — оди овамо. Викну Иван, Даринка уђе у кућу убрисајући сузе.

— Кокош немам кад чекати, него дај по залагај леба обичаја ради. Одговори Мића.

Скочише обоје. Док Даринка спреми нешто на тигању, дотле Иван донесе пршуте, вина, ракије, сира, кајмака и т. д. и би за чорек сата све спремно. Поседаше и једоше, пише и разговараше се мало веселије но пређе — али и о другим стварима.

Тек што је Мића хтео да устане иза софре, он запита Ивана:

— Оћеш ли и ти са мном као што рече?

— Ја бога ми не смем Цмиљи на очи изаћи, но ти дођи неки дан са њом, баш те молим.

— Добро — добро, рече Мића па се прекрсти и измаче се мало од софре. У тај мах уђе Даринка у кућу и донесе најлепше везене чарапе — те му их тури преко крила и пољуби га у руку. Мића ништа не рече већ извади двоје по пола динара и мете на софру. Док се заплака мало дете у ђајату — на кога он беше и заборавио. Он се сети и рече: „ево једна пара тебе Даринка, а једна оном малом што плаче.“ За тим извади кутију и зави цигару па је даде Ивану. Иван се мало прибро и изведрио узе кутију и зави цигару. Мића пође — они га обоје испратише далеко, поздравеше се и растадоше се, а мали Милош испрати их својом чудноватом песмом. И то ће му нешто значити. Даринка је много премисљала о тој појави.

— Чисто ми је сад лакше — отпоче Иван.

— Бога ми ја зебем. Убиће те допови. Видиш каки су, одговори Даринка задојавајући дете?

— Неда њима Цмиља — они би то учинили. Не знаш ти како је она добра. Кад смо се пресудили, она све лепо са мном — и само вели „ништа ми није жалије — но што ћеш ти мислити баш одиста — да сам ја учинила нешто са Обреном.“

— Сирота, па није јој ни било лако.

— Не знаш шта ли ће ми тражити?

— Што ти год устражи подај, само живот нек ти остане.

— Она ако хтедне нека ми да дјете — па опет се може удати, рече Иван смешећи се и гледајући шта ће она на то рећи.

— Ја би га Бога ми волела ко своје очи. О још кад би она шћела — па да јој дам нешто пара за то што си је обесчастио.

— Тако ћемо нешто и гледати.

Од Ускрса до Спасовдан само је четрдесет дана — али Иван са својом Даринком не би срећан да доживи тај дан.

У недељу пред Спасовдан објетине су на све стране. И браћа Цмиљичина у очи тога дана били су на тајном збору са још два наоружана човека. То беху хајдучи. Међу њима се водио овакав разговор.

— Тако, дакле, можете још за дана сићи у ону шуму спрам његове куће, па чим се сутон повуче, ви пређите и извршито дело. Отпоче Мића.

— А шта ће за жену. Да ли и њу да убију? Запита Милан старији брат Мићин.

— И њу и њу. Него шта!? Опет Мића.

— Ја мислим да њу не би требало. Примети Милан.

— Она је узрок целој тој несрећи. Опет Мића.

— Море бога ти прођи се. Продужаваше Милан.

— Ама ти си луд човек. Зар није крива она, која се курва са ожењеним људима и свађа их са женама? Ја би пре њему опростио живот него њојзи.

— А како о томе вели Цмиља? Запита један хајдук.

— Она је луда. Као да нам није сестра Бога јој њеног Ми то кријемо од ње као

змија ноге. Она би пре погинула — него што би дозволила да они изгину. Одговори Мића.

— Она треба да погине. Јер Цмиљка не би могла ништа учинити са њом живом. Очи би повядиле. Овако кад она погине. Цмиљка може комотно да се врати на имаће. Но не знам, да ли би требало и дете заклати? Запита други хајдук.

— И дете и дете! Завика Мића.

— Немој тако да будеш Бога ти.. Шта ти је дете од 3 месеца криво. Оно не може ништа сметати пошто је ванбрачно. Њега ће узети женски род — и квит посла. Дете ни за живу главу немојте дирати. А за њу већ шта му драго — викаше Милан бранећи.

— Да не би пала сумња на вас. Ми ћемо да тражимо паре и да их мало мучимо, па ћемо их после убити. А ви сви треба да се разиђете по обетинама па и Цмиљка — и да имате јаке доказе где сте те вечери били. Рече први хајдук.

— А она девојчица казаће — како сте ви непознати и како сте их мучили тражећи новац — па после их побили. Додаде Мића.

— Да ли би вредно било — да поменемо „паре хајдука Мартића“ вашег брата? Запита други хајдук.

— Па немојте. Јер би већа сумња пала на нас — да смо ми то убиство из освете спремили. Одговори Милан.

— Тако је, тако је. Повикаше сви. Нагоше још по једном чутуру с вином која стајаше међу

њима, поздравише се и одоше, хајлуди у шуму — а њих двојица у кућу.

О ви ладна камена створења. Како без страха, без устезања говорите о тако страшним стварима, о смрти неприродној.

*

Освану недеља, скоро при концу маја. Дан ведар и чист као огледало. Од рана јутра почеше крстарити преко села људи и жене, обучени у лепо празнично одело, пешке и са коњима — и одоше у пријатеље.

И Иван је имао коме отићи, он је некад био тамо први, и на сабору и у колу и у вашару и свуд. Сад за непуне четири године он се промени. Сад ни онај Иван нити га дај Боже. Он не мари ништа што је недеља и празник. Ено га где обилази башту. Побија прикољке и увлачи трлиће онде где би му се прасад могла извући и коме штету учинити. Ено га сад где поткресује суво грање на младим шљивићима, па накупи пун нарамак оне сувовине и однесе кући. Чим дође пред кућу. Он дозва сестрицу Милеву — која у близини напасаже краве, и опомену је да не задрема — те да крава не учини штету. Мала Милунка помогла Дари окупати Пуру-Милоша — па села крај њега на прочељу те га љуља и пева му нешто. Дара само чини изнет: Одлива млеко, сир сир — пере и чисти — и узгред тарка ватру те се кува ручак.

Иван пун блаженства и миља уђе у кућу, спусти дрва за пријеклад, па посматраше како Даринка само лети и ради — и све јој иде као

вода. Он се опет врати натраг — прође кроз већњак који беше огроман род понио. По неки калемн што их је отац још у младости калемн, превили се од китине. Он своје погледе заустави на калемима — па се сети на покојног оца.

„Мој отац — сад је мртав. Али ови калемн то су му споменици. Он је ово као момак калемн. А ја — ја ништа нисам радио. Моја је младост прошла у безумљу, у вечитој свађи и кавзи са друштвом. Јадна маја много ме је учила — али ја је ни зашто нисам слушао, зато ме и остави овако рано и полетеше му сузе. Сад се сећам њених речи, али већ је доцкан. Сад да би и ја што окалемн већ је доцкан — јер трешње у пола зреле, а ја и не умем. Морам тамо о јесени пресадити и поткресати доста младих дрвета, па ћу рано на пролеће једног дана позвати Грујицу — он је томе вичан — да ми на једном само покаже а ја ћу све остале да окалемн. Па ћу сво моје имање да ускрчим и почастим, сваки камичак изнесем. Виноград ћу да ђубрим и насељавам. Са сваким ћу лепо да живим у пријатељству и љубави. Само не знам куд ће ми најзад душа јер сам се о Цмиљу много огрешио. Па Бог зна, могу ме њена браћа и убити. Ах оче ти си томе моме јаду најкривљи. Да сам први пут узео Даринку као што сам и хтео, куд би сад био срећнији и напреднији. Овако Бог зна шта ће бити. Обадве су ми родиле синове. Кад би ми вјера и закон дозволили ја би обадве довео у кућу и био би им не мање него роб.“ Хтео је отићи и у виноград, али кад му дође мисао на Цмиљу, он

клону, ноге му се подсекоше — снага га издаде и врати се кући снужено.

Е мој жалосни Иване, до скоро ниси ти био тако разуман и њежан на спрам истине и правде. До скоро ти ниси умео да цениш ничију част ни живот. Али дела твоја и заслуга твог оца помогнута моћном природом — таквог те створише. Такав као што си сад, срећно би живео и друштву од користи био. Али слепа освета на то не гледа, њу ништа не задовољава до онај Мојсијев закон — око за око. — Али и ти си Мојсијевац. Ти си лагао Исуса Христа што си се звао хришћанин, или боље лагао си сам себе. Ти ниси ником праштао — као што ти Христос заповеда, па и теби неће нико да опрости.

Ти си се сад умудрио, подобрио — провредио и у свему препородио. Али та нагла промена задивила је све гледаоце. Ено они ти сви веле „Неће му пред добро бити“.

— Ти и твој отац били сте немилостиви, па ни за вас нема милости.

— Ну ми живи остајемо вам благодарни, јер ви сами помријесте, и ваш ће смрт много да оживи.

Ви сте ђаволи мртвима а анђели живима.

Смрт — ма и зликовца — кад је људски а не природни закон произведе — она је света за оно друштво у коме је он живео, јер је многима дала живот.

Као што се човек дели на много различитих делова, тако су и умови људски различити. Као што су сви делови човечији састав човека, тако су сви људи састав света. Има на човеку удова

врло гадних — али најпотребних и најсветиx. И ти си Иване тај уд „гадни“ али си за свет од нецениме користи.

Твоја ће смрт многе и многе мрачне душе расветлити и показати им спасења. Пут вечног живота. Теби ће се још данас смркнути, али ће многима сванути.

Дође мрак, разне птице по ливадама и лугу певају своје песме — и жабе и попићи и скакавци само врви са својим песмама. Благо њима И ако су тек јуче оживели после неумитне и хладне зиме, и ако немају никаква стеченог искуства, немају никаквих књига ни новина, књижевника ни родољуба — опет за то међу њима нема злобе ни зависти — мржње ни пакости, свађе ни убијања. Они живе задовољно и само певају и веселе се. О бедно људство, кад ћеш и ти дахнути духом ових безазлених створова.

Месец беше у последњој четврти — он тек у зору излази. Небо начичкано са звездама — али опет беше тавна и мрачна ноћ. Иван помогао те се намирила стока и ушо у кућу, запалио цигару па задовољно седи и пуши. Даринка вари млеко и узгред припрема вечеру, док на један мах отворише се обоја врата и у кућу упадоше два наоружана човека. Иван скочи и крв му се следи — па задрхта и отпоче.

— Кога тражите!

— Тебе, газда Иване — повика један.

— Везуј се! — повикаше други.

— Шта оћете. Повига Иван пренеражен.

— Мало парица, повика први.

— Он Бог и душа не Хтеде да каже Даринка.

— Пет! Писну други окренув на њу запету пушку. Све занеми и утиша се.

— Иван отпаса појас — али од силног треса и дрхтања, не моглоше да заметне крај.

— Вежи га ти! Продера се други показујући прстом на Даринку.

Она приђе и поче али не веза, као што он хоће.

— Мети де вериге у ватру — повика први Даринци.

— Не требају вериге, него паре, или живот — рече други.

У тај мах наперише своје пушке један на Даринку, и повикаше претећим тоном кроз стегнуте зубе — паре! . . .

— Од четири динара — више ни паре немам — промуца Иван дрхћућим гласом. Чим он заврши, плануше две пушке у рукама два хајдука, а Иван и Даринка екљокаше се на прочевље. Деца ударише у врисак — а они изађоше на поље и изгубише се у помрчину. После једног сахата дође комшија Лазар и још неколико људи и жена те ону децу стишаше. Беху обоје мртви.

Сутра дан јавише власти, која дође са доктором те изврши секцију и отпоче истрагу. На прво место дођоше у хапс његови први шураци Мартићи са својом сестром Цмиљком, па после остали Иванови противници који су се још за младости његове свађали и мрзили. Али после кратке истраге сви су поштени — пошто су се са сведоцима одбранили, где су тог вечера били.

У раној јесени погибе један хајдук од по-
тере — а други се жив предаде. Вештином по-
лицајаца он признаде све па и то дело да је
посредством Мартића учинио који су му јатако-
вали. У исто време казао је да о томе Цмиљка
није ништа знала. И овај хајдук кажњен је смрт-
ном казном. А браћа Мартићи осуђени на ве-
чну робију. Млађи је покушао да побегне, али
га чувар убије, а старији је после 6—7 година
робовања умро.

Цмиљка се не хте да враћа на крвљу заму-
ћено огњиште и ако је на то право имала, рећ
је се преудала за једног доброг домаћина са ко-
јим красан пород има.

Чедомира је подигла, школовала и дала га
на браварски занат, а код суда са доказима про-
гласила га за законог наследника масе пок, Ивана
Перовића — поставив му стараоце на имаће.
Милева и Милунка обе су се удомиле у богате куће.

Милоша је узела мајка Даринчина, давши
га у школу — за тим и гимназију у којој је
био први ђак. Општина му даје помоћ а нешто
и држава.

*

Ето драги читаоче. Ја сам, ма и површно
описао овај жалосни и грозни случај, који је по-
стиго задругаре некад срећне задруге Перовића,
и који постизава и увек ће постизавати сваког
безумног човека, који мисли да му је лакше жи-
вети као самац, у место да живи у задрузи.

Ништа ме није руководило, да ти одузнем
време, док ову књижицу прочиташ до жеља, да

ти она за поуку послужи, те да свуда и на сваком месту будеш сталан и присебан и тако избегнеш оне незгоде, које ти се сваког тренутка и нехотице на врат намећу.

Задругарство је основ и темељ сваком благостању, а сиромаштина и инокоштина мајке су које рађају сва зла и неваљалства.

Да ли би био грех, и мене и тебе, да не верујемо оном честитом старини чича Јеши, у оне речи, које говораше о бесмртности душе и вечном животу. И ако је истина у коју не треба сумњати: да човек горчину своје душе и нерасположење своје савести носи са собом у вечан живот, то је онда боље и не рађати се и не живети. У прилог овоме, и велики ђеније рода људског Исус Христос рекао је: „Што год везете на земљи, биће везано и на небу“.

Ја сам учинио своју дужност, ако ти будем отворио очи разума, да са њима видиш како ничу „Лутајуће душе“ и како се саме међу собом сатиру. Кад то сазнаш: ти ћеш дуго и срећно живети а часно и поштено умрети.

В. Јањић.

